

İslam İlimlerinde
**ARAŞTIRMA YÖNTEM
VE TEKNİKLERİ**

ed. RECEP ARDOĞAN

Prof. Dr. Mehmet BİRSİN

Doç. Dr. Ahmet ÖZ

Doç. Dr. Veysel KASAR

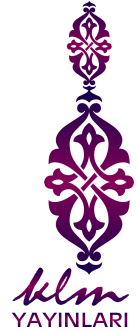
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Fahri HOŞAB

Dr. Öğr. Üyesi Halit ÇİL

KAHRAMANMARAŞ

2020

klm Yayınları: 7

İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri

Proje sahibi ve kitap editörü: Recep ARDOĞAN

© Recep ARDOĞAN

3kelam@gmail.com

KSÜ İlahiyat Fak.

Baskıya hazırlık ve kapak: klm Yayınları

Baskı: Ofis Basım Yayım

ISBN: 978-605-06963-0-1

The logo for klm Yayınları, featuring the lowercase letters 'klm' in a stylized, cursive script.

YAYINLARI

klmyayinlari@gmail.com

Kahramanmaraş 2020

2. Baskı

ÖN SÖZ

*Dümeni bozuk gemi
ya kayaya çarpar
ya karaya oturur.*

İnsanın gelişimi ve olgunlaşmasında da bilginin önemli bir rolü vardır. İlim, gerçek barışın hâkim olduğu adil bir toplumun ve beşerin tekâmülünün başta gelen koşullarındandır. Bir medeniyetin gelişiminde temel itici güçlerin başında bilgi ve bilim gelir. Ortaçağda İslam medeniyetinin yükselişinde İslam'ın ilmi ve ilimle temellenen değerleri öner çıkarması, Batının medeniyet alanında gerilemesinde önemli bir nedeni bilimden ve ilmî değerlerden uzaklaşması önemli rol oynar.

İslam, hem medeniyetin hem de beşerin kemal ve özgürlüğünün şartı olarak bilgiye ve onun aracı ve yolu olarak akıl ve düşünmeye özel bir değer vermiştir. İnsanın yaratılış gayesine uygun yaşaması ve insanlık yolculuğunda kemale erebilmesi, bilgi ve hikmet sahibi olmayı gerektirir. İnsanın yaratılış özelliklerini fark etmesini, kâinatı tanımasını, varlık ve oluş içindeki yerini tayin etmesini gerekli kılar. Bunlar da bilgiyle olur.

Bu bilginin ilerlemesi, sistemleşmesiyle de bilim ortaya çıkar. İlim, insanın kendini ve evrenini tanımasını sağlar. Bu nedenle fitrî-medenî bir ihtiyaçtır. Doğadaki varlıkları ve olayların nasıl meydana geldiğini açıklayan doğa bilimleri, tabiatı mutlak hakikati gölgeleyen perde niteliğinden hakikatin işaretleri ve belgeleri olma değerine yükseltmektedir. Ayrıca insanın tabiatla bilinçli ve dengeli tasarruflarda bulunma gücüne ulaşmasını; yeryüzünde halifelik rolünü icra etmesini sağlamaktadır.

İnsanın gerek bireysel gelişimi gerekse insanlığın medeniyet yolculuğunda ilerlemesi için bu denli öneme sahip olan bilim, bilimsel araştırmalarla ilerler. Bilimsel araştırmalar da belli bir yöntem içinde ilerleyen bir süreçtir. Bilim dünyasına katkıda bulunabilmesi, bir tekrardan veya temelsiz görüş ve iddialardan ibaret olmaması için izlenmesi, araştırmanın, konu ve amacına uygun bir yöntem dâhilinde olması, ilim dünyasına katkı yapacak bir özgünlüğü de sahip bulunması gerekir. Aksi hâlde, söz çoğalacak içerik boşalacaktır.

Araştırma yöntem ve teknikleriyle ilgili çok sayıda kitap, makale ve sunum

olmakla birlikte, bunların önemli bir kısmı, geneli kapsayıcı bir dile sahip olsa da konuyu doğa bilimleriyle sınırlı tutmaktadır. Bazen bilim tanımı bile doğa bilimlerine göre yapılmakta, araştırma yöntem ve teknikleri de doğa bilimlerine göre açıklanmaktadır. Kültür bilimleri, özellikle de din bilimleri, karanlıkta kalmaktadır. İslam bilimleri ise çok kez göz ardı edilmekte, hatta "bilim" in kapsamı dışında tutulmaktadır. Oysa İslam ilimleri de birer ilimdir. Kendine özgü, konusu, ganesi, metodolojisi ve terminolojisi vardır.

Dolayısıyla İslam ilimlerinde araştırma yöntem ve tekniklerini konu edinen bir çalışmanın olması gereklilik arz etmektedir. Araştırma yöntem ve tekniklerini İslam ilimlerini dışarıda bırakarak açıklamak ciddi bir eksiklik olduğu gibi, yalnızca İslam ilimleri alanında araştırma yöntem ve tekniklerini konu edinen çalışmaların olmaması da eksiklidir. Alanında uzman hocaların özverili gayretleri neticesinde hazırlanan bu kitap, bu ihtiyaca cevap vermek için atılan bir adımdır. Bu editoryal çalışmada, farklı alanlardan hocaların bilgi ve donanım ve tecrübelerini birleştirerek İslam ilimleri alanında araştırma yöntem ve teknikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Elinizdeki bu kitap, lisans ve lisansüstü öğrencilere bilimsel araştırmalarında kılavuzluk etmek üzere hazırlandı. İslam ilimlerinin çeşitli dallarında ihtisas yapmış bazı genç ilim adamlarının, kendi alanlarıyla ilgili bilgi, tecrübe ve uygulamaya ilişkin tavsiyelerini içermektedir.

Bu kitabın, pek çok ilim adamının, araştırmacılarının işini kolaylaştıracak tecrübelerini sizlere iletmesi açısından önemli olduğunu düşünüyor, bu ilim adamlarına teşekkürlerimizi iletiyor, hatalardan dolayı da sizlerin müsamahasını istirham ediyoruz.

ed. Recep ARDOĞAN

Kahramanmaraş 2018

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	3
İÇİNDEKİLER	5
KISALTMALAR	9
GİRİŞ	11
1. İNSANIN KEMÂLE ERMESİNDE İLMİN ROLÜ.....	11
2. MEDENİYETİN MOTİVASYON KAYNAĞI OLARAK HAKİKAT ARAYIŞI	15
BİRİNCİ BÖLÜM	19
İLMÎ ARAŞTIRMANIN TEMEL ÖZELLİKLERİ	19
1. SİSTEMATİKLİK	19
1.1. Süreçte Sistematiiklik	19
1.2. Yazımda Sistematiiklik	24
2. SINIRLARI BELİRLİ BİR KONUSU OLMA.....	38
3. ÖZGÜNLÜK VE KATKI	42
4. OBJEKTİFLİK	48
5. SÜREÇ OLUŞ.....	55
6. KAMUOYUNA AÇIKLIK	59
İKİNCİ BÖLÜM	61
KLASİK SİSTEMDE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ	61
1. BİR ETİK İHLALİ OLARAK İNTİHAL	62
1.1. İntihal ve Çeşitleri.....	62
1.2. İntihalden Kaçınmak İçin Yapılması Gerekenler	65
2. DİPNOTLANDIRMA	78
2.1. Basılı Kitaplar.....	78
2.2. Kutsal Metinler	81
2.3. Makale / Madde / Bildiri	83
2.4. Basılmamış Tezler	84

2.5. Elektronik Kaynaklar	84
2.6. Yazma Eserler	84
2.7. Arşiv Belgeleri	85
2. KAYNAKLAR BÖLÜMÜNÜN HAZIRLANMASI	87
3.1. Kitap	87
3.2. Makale, Madde, Bildiri	88
EK: BAZI PRATİK BİLGİLER 1	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....105

BİLİMSEL ARAŞTIRMA TÜRLERİ VE İZLENECEK YOLLAR 105

1. ARAŞTIRMA SÜRECİ	105
1.1. YAZIM ÖNCESİ SÜREÇ	105
1.2. YAZIM VE YAYIM SÜRECİ	118
2. BİLİMSEL YAYIN TÜRLERİ (YAZIM)	118
2.1. TEZ	118
2.2. MAKALE	120
2.3. BİLDİRİ	123
3. ARAŞTIRMA ÇEŞİTLERİ (TEORİK OLARAK)	124

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....127

KELAM İLMİNDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ 127

1. KELAM İLMİNİN KISA SERANCAMI	127
2. KELAMIN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ	132
3. KELAM İLMİNDE ARAŞTIRMA KONULARI	137
3.1. Kelamın Klasik Meseleleri	140
3.2. Kelam İlminin Çağdaş Meseleleri	150

BEŞİNCİ BÖLÜM.....157

FIKİH İLMİNDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ 157

1. FIKİH İLMİNİN TANIMI VE MAHİYETİ.....	157
2. FIKİH İLMİNİN KAYNAKLARI.....	162
2.1. Fıkıh İlminin Epistemolojik Temelleri.....	162
2.2. Fıkıh İlminin Delilleri.....	169
3. FIKİH İLMİNİN YÖNTEMLERİ.....	172
3.1. Hükmün Lafzından Keşfi: Tefsir ve Te'vil.....	172
3.2. Hükmünde Mantıksal Tutarlılık: Bütünlük ve Çelişmezlik.....	175
3.3. Hükmün Amaçlılığı: Mesâlih ve Mekâsîd	178

3.4. Hükümün Tarihsel Boyutu ve Evrensellik İlkesi.....	183
3.5. Hükümün Sosyolojik Unsurlarla Temellendirilmesi: Hükümün Değişimi.....	184
4. FIKIH İLMİNİN ARAŞTIRMA KONULARI	187
4.1. Fıkhın Temel Araştırma Konuları	188
4.2. Fıkhın Güncel Meseleleri.....	189
ALTINCI BÖLÜM.....	195
HADİS ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ	195
1. HADİS İLMİ VE ÖNEMİ.....	195
2. HADİS ARAŞTIRMASI VE KAYNAKLARI	196
2.1. Hadis Tarihi Araştırması.....	197
2.2. Hadis Ricâli Araştırması.....	197
2.3. Hadis Kitabiyatı Araştırması	200
2.4. Hadis Usûlü Araştırması.....	204
2.5. Hadis İlimleri Araştırması.....	205
2.6. Hadiste Konu Araştırması.....	207
2.7. Hadis Tahrici Çalışması	211
3. HADİS ARAMA	212
3.1. Metni Bilinen Hadisi Arama	212
3.2. Hadisi Konusuna Göre Arama	214
3.3. Elektronik Kaynaklarda Hadis Arama.....	216
4. HADİS TENKİDİ VE METİN DEĞERLENDİRMESİ.....	231
YEDİNCİ BÖLÜM	233
TEFSİR ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ.....	233
1. KONU SEÇİMİ	233
2. KAYNAK TARAMALARI VE OKUMA.....	235
3. VERİLERİN ANALİZ EDİLMESİ VE İŞLENMESİ	236
3.1. Yazıda Akıcılık ve Etkinlik.....	237
3.2. Alıntıların Değerlendirilmesi.....	238
4. TEFSİR ÇALIŞMALARINDA LÜGAT KULLANIMI	238
5. KUR'AN'DA KELİME ARAMA.....	240
6. TEFSİR KAYNAKLARI	241
EK: BİR TEFSİR ARAŞTIRMA PLANI.....	247

SEKİZİNCİ BÖLÜM	249
TARİH ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	249
1. TARİH İLMİ	249
1.1. Tanım.....	249
1.2. Tarihin Özellikleri	252
1.3. Tarih Felsefesi.....	254
1.4. Tarih İlimi ve Nesnellik-Öznellik Durumu	256
1.5. Tarihin Faydalandığı İlimler	258
1.6. Tarihin Tasnifi.....	261
2. TARİH ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	262
2.1. Tarih Araştırma Süreci.....	262
2.2. Tarih Yazıcılığı Türleri.....	263
3. İSLAM TARİHİ VE TARİHÇİLİĞİ	272
3.1. Oluşumu ve Özellikleri	272
3.2. İslam Tarihinin Kaynakları.....	278
3.3. AYRINTILI OKUMALAR İÇİN BİBLİYOGRAFYA.....	290
DOKUZUNCU BÖLÜM	301
MODERN ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	301
1. DİJİTAL FİŞLEME	301
2. E-BİLGİ (ELEKTRONİK BİLGİ)	303
3. ÇEVİRİMİÇİ (ONLINE) VERİTABANLARI	311
EK: PRATİK BİLGİLER 2	314
EK 1: DOKTORA TEZ PROJESİ.....	316
MÜELLİFLER	327

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale veya madde
agy.	: Adı geçen yer, Adı geçen yayın
Ank.	: Ankara
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
bs.	: baskı, basım
C	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
drl.	: derleyen, tedvin eden
ed.	: editör, edebiyat
Fak.	: Fakülte
H	: Hicri
haz./hzl.	:Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İst.	: İstanbul
Kit.	: Kitabevi, Kitaplığı, Kitapları
krş.	: Karşılaştırınız
MÖ	: Milattan önce
mad.	: Maddesi
Mat.	: Matbaası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEB İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
nşr.	: neşreden
öl.	: ölüm tarihi
ör.	: örnek

örn.	: örneğin
s.	: sayfa
sd.	: sadeleştiren
S	: sayı
ss.	: sayfa sayıları (sayfa aralığı)
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDV İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	: tahkik eden
thr.	: tahric eden (eserde geçen hadislerin kaynaklarını tespit ederek dipnotlandırın)
trc.	: tercüme eden
trz. /ts.	: tarihsiz
Ü	: Üniversite
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri, ve başkaları, ve bunun gibi
vd.	: ve diğerleri, ve devamı
v.	: vefatı, vefat tarih
vr.	: varak
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

Not: Tek büyük harfli kısaltmalardan sonra nokta gelmez. Örneğin: Mevdu-di, *Tefhimu'l-Kur'an*, C II, s. 22.

Özel isim kısaltmalar büyük harflerle yapılır ve yine nokta kullanılmaz. Örneğin; TDV (Türkiye Diyanet Vakfı), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), KSÜ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

GİRİŞ

"İhtiyaç anında, yeni bir durum ortaya çıktığında soru sormak vaciptir. Çünkü kişi, sormaz ve kendiliğinden bir amelde bulunursa, doğru da yapsa yanlış da yapsa onun bu fiili, Allah'ın emrine imtisal, kişiyi Allah'a yaklaştıran bir ibadet değildir."¹

1. İNSANIN KEMÂLE ERMESİNDE İLMİN ROLÜ

İnsanın varoluşu, kendini ve çevresini tanımakla başlar. Yaratılışı, hayatı, toplumu, varlığı, değer kavramını, etik ve estetik değerleri kavramasıyla gelişir. Dolayısıyla insanın varoluşunda ve gelişimde bilginin önemli bir rolü vardır. Toplumun ve medeniyetin gelişiminde temel itici güçlerin başında, inanç, varlık ve hayat görüşü gelir. İnanç ve dünya görüşünün de bir bilgi temeli vardır. İnsan hayatına yön veren ilkeler ve değerler de böyle şekillenir. İlkeler ve değerler, varlık ve hayata ilişkin kavrayış ve bilgiden çıkar. Ayrıca bu kavrayış ve bilgiyi de etkiler.

İslam, hem medeniyetin hem de beşerin kemal ve özgürlüğünün şartı olarak bilgiye, akıl ve düşünmeye özel bir değer vermiştir. Bu değer, İslam'ın yaratılış ve insan anlayışında ortaya çıkmaktadır. Kur'an'da Âdem'in (a.s.) yaratılışındaki ilahî hikmet, Allah'ın ona öğrettiği bilgiyle ilişkilendirilmektedir.² Âdem'in isimleri bilebilmesi, onun yaratılışındaki ilahî hikmetlerdendir. Hz. Âdem için meleklerin secde etmesi, insanın bilgisiyle yükseldiğini göstermektedir. Ancak bu bilgi, salt maddeye ilişkin bir bilgi değil, başlangıç itibarıyla ilahî kaynaklı bir bilgidir.³

Allah, insana akıllı ve ilim potansiyelini vermiş, ona objelerle ilgili algıları bilgi formuna dönüştürmeyi öğretmiştir.⁴ Mutlak ve her şeyi kuşatan ilminden ona bağıştta bulunmuştur.⁵ Böylece bilgi, düşünce ve beyan, diğer varlıklar ara-

¹ Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tebşîr fî Usûli'd-Dîn*, 168.

² Bakara, 2/31-33.

³ Bkz. Yeşilyurt, "Çevre Problemine Alternatif Bir Yaklaşım", 242.

⁴ Bakara 2/31; Rahman 55/3-4.

⁵ Rahman 55/1-4; Alak 96/3-5.

sında insanın yaratılışından gelen bir özelliği ve alamet-i farikası olmuştur. Dolayısıyla Kur'an'ın bakış açısında insan için bilgi, tartışılmaz bir değere ve öneme sahiptir.

Aslında insanın yaratılış gayesine uygun yaşaması ve insanlık yolculuğunda kemale erebilmesi, bilgi ve hikmet sahibi olmayı gerektirir. İnsanın yaratılış özelliklerini fark etmesini, kâinatı tanımamasını, varlık ve oluş içindeki yerini tayin etmesini, varoluş gayesini fark etmesini, oluş ve hayatı anlamlandırmasını gerekli kılar. Bunlar da bilgiyle olur. İnsanın varoluş gayesini gerçekleştirmesi de ilmi gerektirir. Bu bilginin ilerlemesi, sistemleşmesiyle de bilim ortaya çıkar.

İlim, insanın varlık kategorilerini ve hayat düzeylerini keşfetmesini, kendini ve evrenini tanımamasını, bilinç seviyesini yükseltmesini sağlar. Bu nedenle fitrî-medeni bir ihtiyaçtır. Doğa bilimleri, doğadaki varlıkların ve olayların nasıl meydana geldiğini açıklar. Hakikati gölgeleyen perdeleri açar. İnsanın tabiattaki çeşitli objeleri ve doğa olaylarını kutsamasını önler. Ayrıca insanın tabiatta bilinçli ve dengeli tasarruflarda bulunma gücüne ulaşmasını; yeryüzünü imar ederek halifelik rolünü icra etmesini sağlar.

İlim, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmenin, gerçek barışın hâkim olduğu adil bir toplumun ve beşerin tekâmülünün, yeryüzünü imar ve umrânın başta gelen koşullarındandır. İnsanın yeryüzünde halifelik görevini yerine getirebilmesi, doğal olanı aşır toplum ve medeniyet oluşturması, ahlakî değerlere varlık verebilmesi de ilimle olur. Bu da insanın varlık ve değer alanının her boyutunu görebilmek için çeşitli ilimler ortaya koymasını gerektirir. Bu yolda insan, doğa bilimleri yanında beşerî ilimlere ve vahiy kaynaklı ilme ihtiyaç duyar.

Ayrıca vahiy, insanı bilgilendirmek için gelmiştir. Hem hakikatin bilgisini, hem de hakikat bilgisine yönelten ilkeleri içerir. Vahiy yoluyla insanlara hem doğrudan varoluş bilgisi gelmiş hem de ilmin yolu açılmıştır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de vahiyden, "*ilm*" diye söz edilir.⁶ 'Vahy'den ilim diye söz edilmesi, ilme verilen değerlerin bir göstergesidir. Yine ilk vahyolunan ayetlerde gelen '*oku!*' emri, İslâm'ın varlık görüşünde ilme verilen değerlerin göstergelerindendir.

Bilgi insanın mana evrenini genişletir; onun anlama ve değerlendirme kapasitesini artırır. Bilgi ve irfan evrenini geliştiremeyen insan, kendisini de geliştiremez. Kavram dağarcığı yeterli olmayan insan, anlama, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme kapasitesini inkişaf ettiremez. Hurafelerin ortaya çıkışında ilmin ve dolayısıyla anlamının yetersizliği yatmaktadır. Çünkü bilgisiz insan, temsilî ve mecazî anlatımları hakiki anlamıyla alır. Bu da hurafelere kapı açar.

⁶ Bakara 2/120, 145; Al-i İmran 3/61; Ra'd 13/37.

açar. Dahası antropomorfik⁷ anlayışların ilim diye sunulmasına yol açar. Sır ve keramet hikâyelerinin büyük revaç bulması, bunların televizyonda en fazla izlenen dizilerin konusunu oluşturması da menkıbe kültüründen ilmî bakış açısına geçmenin gereğini göstermektedir.

Yüzlerce ayette gözlem, düşünme ve anlamaya teşvik eden Kur'an, inanç ve davranışlarda bilgiye dayanma gereğini çarpıcı bir ifadeyle insana hatırlatmaktadır:

“*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا)*”⁸

İnsanın en güzel amelini ortaya koyabilmesi, ulaştığı ilim ve düşünce düzeyiyle ilişkilidir. Bilgi, fikir ve bilinç düzeyi son derece düşük, bağınaz bir insan, dış etkenlere fazlaca bağlıdır. Düşünce ve davranış alanında onu harekete geçiren unsurlar, temelini ve hikmetini anlayamadığı ilkeler veya arka planını bilmediği yönlendirmelerdir...

İnsan onurunun bireyde gerçekleşmesi de en başta bu onurun bilincine varmayı gerektirir. Bilincin önünü açan da düşünce ve bilgidir. İnsan doğruyu bildiği halde doğrudan uzaklaşabilir, ama onun doğruya dönme ihtimali vardır. Oysa doğruyu bilmeme ve ahlakî kavramlarla düşünememe hâlinde kişinin doğruya yönelmesi beklenemez.

İlim, doğal olanın sınırlarından beşerî yani insan fitratının boyutlarına ulaşmanın ve manevi olgunlaşmanın anahtarıdır. Kur'an açısından da 'ilm', zâta bir kemâl sebebi olmanın yanında dinî-ahlakî bir değer ve davranış niteliğine de sahiptir.

İslam belli bir bilgi türünü değil, insanın hayatına anlam katacak her bilgiyi teşvik etmiştir. Mâtûrîdî kalamcılardan Alâeddin el-Üsmendî, ilimlerin tümünün iyi oluşunu şöyle açıklar:

Hiçbir ilim eksiklik ve kötü değildir. Çünkü bazı ilimlerin iyiliği özüne döner [ilimler özü gereği iyidir]; bu da malumu olduğu gibi ele almasıdır ve her ilimde gerçekleşir. Yine ilmin varlığı, malum oluşu neticesinde ilim sahibinden ilmin zıtları olan şüphe, cehalet ve zan gider. Varlığı ile eksikliklerin giderildiği şey, kemal

⁷ Allah'ı insana benzeten, O'na cisimlere ait özellikler atfeden, teşbih ve teciime dayalı tasavvur

⁸ İsra 17/36. Ayrıca bk. Araf 7/179; Enfal 8/22.

ve iyiliktir. Sihir ve benzeri bazı ilimlerin nehyedilmesi de onların özüne değil kullanımına yöneliktir.⁹

Bâkılânî de ilmin değerini Hz. Musa ile yarışan sihirbazların ona en önce iman etmeleri ile örneklendirir. Musa (a.s.) sihirbazlar ve sihrin revaçta olduğu bir zamanda gelmiştir. Onlara asayı yılan çevirmekle meydan okumuştur. Onlardan sihirde derin bilgiye ulaşmış (muhakkik) olanlar, asayı yılan çevirmekten aciz kaldıkları için bunun sihir dışında bir şey olduğunu anlamışlar ve hemen iman etmişlerdir. Bu da hangi türden olursa olsun bilginin faziletine delildir. Çünkü imana ilk koşuşanlar, sihri bilmelerinden dolayı sihirbazlar olmuşlardır. Bâtıl da olsa onların sihir bilgisi, sihri bilmeyenlere karşı büyük bir üstünlük konusu olmuştur.¹⁰ Dolayısıyla Hz. Musa'ya meydan okuyan sihirbazların sonradan ona iman etmeleri, ilmin değerine örnektir. Çünkü hakkı bâtıldan, delili kuru iddiadan, bilgiyi zandan, hidayeti sapkınlıktan, iyiyi kötüden ayırmak, ancak ilim ve fikir ile olur. Ancak burada şu kaydın altı çizilmelidir ki, sihir bilgisi, ancak sihrin bir yanılısına olduğunu itirafla, yani manevî değerler bilgisiyile tamamlandığında anlamlı olmaktadır.

Bu anlatılanlardan hareketle şu hakikate ulaşılabilir: İslam, herhangi bir bilim dalına veya bilgi türüne değil, bilginin kötüye kullanılmasına karşıdır.

İslam, bilimsel bilgileri kullanırken insanları duyarlı olmaya çağırır.

Bilimsel faaliyetlerin, insani ve ahlâki değerlere saygılı bir doğrultuda yol alması gerekir. Bilginin çeşitli stratejilerle insanların bilinçaltını etkileme, yaygın ve çok yönlü propaganda yoluyla beyin yıkama, algı operasyonu ve yanlış bilgilendirme; ihtiyaç hissettirme ve tüketime teşvik etme vb. amaçlarla da kullanıldığı çağımızda bu, temel bir ahlâkî kuraldır. Vahyin rolü, varlık ve oluşları gözlemleme, kıyaslama, kavramlaştırma, tasnif ve formüle etme yoluyla gelişen bilgiyi değerler bilgisiyile tamamlamak, davranışlarına ahlâkî değerler yüklemesinde insana kılavuzluk etmektir. Bilim, onu kötüye kullanan birey ve güç odaklarının elinde değerini kaybeder, zararlı hâle gelir. Çağımızdaki gelişmeler, kötüye (örneğin nükleer, kimyasal ve biyolojik silah yapımı için) kullanılan bilimin insan hakları için en büyük tehlike kaynağı olduğunu göstermektedir. Bilimsel faaliyetler, insan mutluluğunu sağladığı sürece anlamlı olur. İnsanlığın mutluluğunu sağlama amacıyla bilimle birleşen din, bilimsel etik konusunda duyarlı olmayı öğütler.

⁹ el-Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, 36.

¹⁰ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 61-62.

2. MEDENİYETİN MOTİVASYON KAYNAĞI OLARAK HAKİKAT ARAYIŞI

Bir hikâyeye göre, eski devirlerin birinde, bir kral vardır. Ülkesindeki en asil insanı ödüllendirmek ister. Vezirleri bu insanı bulmak için aylarca araştırma yaparlar. Sonunda kralın huzuruna on adamdan müteşekkil bir liste getirirler. Bunlardan biri elindeki imkânları, ihtiyaç sahipleri için kullanmaktadır.

Bir diğeri, hukuk bilgisinin enginliğiyle takdire layıktır.

Bir başkası mimari sanatının zirvesindedir.

Öteki başarılı bir doktordur.

Bir diğeri ise ülkedeki sorunlara çözüm üreten önemli bir yöneticidir.

Vezirler, bunları saydıktan sonra ülkenin ücra bir kasabasındaki yaşlı birinden söz ederler. Bu ihtiyar, küçük evinde sade bir hayat sürmektedir. Ne tıpta ne mühendislikte ne de başka bir alanda uzmandır. Ama vezirler onun seçilmesini isterler. Kral nedenini sorunca baş vezir;

— Efendim, der, az önceki kişilerin konum ve başarılarını duydunuz. İşte onların yarıdan fazlasına o ihtiyar, öğretmenlik yapmıştır.

İnsanlığın öğretmenlere ihtiyacı vardır. Bunlardan bazıları, Allah'tan gelen hakikat bilgisiyle insan düşüncesinin önünü açarlar. İnsanlara ilerlemenin başlangıç bilgilerini (mebdelerini) ve inancın temel ilkelerini sunarlar. Bunlar peygamberlerdir. Bazıları da insanlara düşünmeyi, bilgi üretmeyi, bilgileri sistematize etmeyi, bilim ve medeniyete ulaşmayı öğretirler. Bunlar da filozoflar ve bilim insanlarıdır.

Son peygamberle gelen İslam dini de gaybı karanlıklarda arama ve gaybı bildiklerini iddia edenlere bağlanmak yerine aklını kullanmak ve bilginin yollarını takip etmeye yöneltir. Bilginin araçları ve yöntemlerine başvurmaksızın ilim elde etme iddiasını, dolayısıyla da büyücülük, falcılık, astroloji, kâhinlik ve medyumluk gibi yolları reddeder. Eşyanın hakikatini ve ilmi kabul etmeyen veya bundan şüphe eden, tamamen izafî sayan yaklaşımlara olduğu gibi,¹¹ yıldızlar, kahve telvesi vs. nesnelere manevî güç ve sırlar aramaya da karşıdır. İnsanın bilgiye ulaşmak için onun konusuna uygun bir bilgi yoluna başvurmasını, aklı selimin, bir yöntem doğrultusunda ilerlemesini teşvik eder.

¹¹ Bir şeyin leh ve aleyhindeki delillerin eşitliği (tekâfu' u edille) fikrinden yola çıkarak hiçbir şeyin doğruluğunun ortaya konamayacağını ve beşerin asla yakîne ulaşamayacağını ileri süren '*hisbâniyye/izafiyeye (rölativizm)*', '*sufistâiyye*' adıyla Kelâm kitaplarında eşyanın hakikati ve ilmin imkanı açıklanırken bir redd konusu olarak geçer. Bk. en-Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, I, 28; Pezdevî, *Ehli-Sünnet Akaidi*, s. 7-8. Ayrıca bk. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 37; Aydın, *Din Felsefesi*, 202.

İslam'da hikmet arayışı, insanı, farklı kültürleri, ilim ve fikir birikimlerini tanımaya, onları hak, hakikat, maslahat ilkeleriyle değerlendirmeye yöneltir. İslam medeniyeti Eski Mısır medeniyeti, Eski Yunan medeniyeti ve Sasani medeniyetinin yer aldığı bir coğrafyaya yayıldığında, Müslümanlar, bu medeniyetlerin ilim, felsefe ve kültüründen yararlanmışlardır. Çünkü, hikmet arayışı, Müslüman için bir ilkedir. Müslümanlar, önceki medeniyetlerin mirası olan çeşitli felsefe ve bilim okullarından, yazılan eserlerden yararlanmışlardır.

Düşünce, bilim ve teknik alanında taklit sınırlarında kalmadıkça, eski medeniyetlerden ve düşünce ekollerinden yararlanma bir kusur değildir. Çünkü insanlığın ilerlemesi, ancak öncekilerin bilgi ve tekniğini tevarüs etmek ve kültürel mirasından yararlanmakla başlar. Hiçbir medeniyet ilmi sil-baştan inşa edemez. Diğer yandan sapkın din ve inançlarda da hakikat unsurları bulunabilir. Yanlış olan, bir kültürü taklit ederek içe kapanmak, farklı bir mezhep veya düşünce ekolüne 'batıl' deyiş onun her görüşünü bâtil görmektir.

Müslümanlar, karşılaştıkları din, kültür ve gelenekleri tanımak ve onların ilim, fikriyat, yaklaşım ve metotlarına açık olmak bakımından örnektir. Nitekim, VIII. yüzyıldan itibaren Hristiyanlar bilhassa Nasturîler, siyasi iradenin teşvikleriyle Grekçe, Farsça ve Hintçe'den yaptıkları çevirilerle İslam medeniyetinin gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır. Bundan önce halife Ömer Devri'nde devlet teşkilatında farklı milletlerin siyasî bilgi ve tecrübesinde yararlanılmış, kamuda gayr-i müslimler de istihdam edilmiştir.

Medeniyetin dinamizmi, insanları gelişime motive eden zihniyettir; varlığın, insanın, hayatın ve bilginin nasıl anlamlandırıldığı; değerler dizisinin ne olduğudur. Bu açıdan İslam medeniyetinin dinamik unsuru hâlen mevcuttur; bunun yeniden tecessüm etmesi de dünya Müslümanlarının görevleridir.

Ortaçağda ilim adamları ve düşünürlerin hangi konuları inceleyeceği ve hangi tezleri savunacakları kilise tarafından belirlendiği, belirlenen sınırları aşanların cezalandırıldığı¹² bir çağda İslam dünyası felsefe, ilim ve kültür alanında zirveye çıkmış ve pek çok ilim dallarının kurucusu olmuştur:

- Hukuk felsefesi ve hukuk metodolojisi (Usûlü'd-Dîn, Fıkh Usûlü),
- İbn Haldun'un "*Mukaddimesi*" ile tarih felsefesi ve sosyoloji,
- Rivayet ve tarih yazıcılığında kaynak kritiği (Hadis Usulü ve cerh-ta'dîl),

¹² Örneğin, Kopernik'in hem Katolikler hem Protestanlar tarafından reddedilen Dünya'nın Güneş etrafında döndüğüne ilişkin keşfini kabul eden ve yıldızların da gezegenleri olan birer güneş olduğunu söyleyen Giordano Bruno, yakılarak cezalandırılmıştır (1600). Bury, *Düşünme ve Söz Hürriyeti*, 67, 71.

- Uluslararası Hukuk (Siyer),
- Kutsal metin yorumunda (tefsir) semantik (müfradât) bunlardandır.

İslâm Felsefesinde Meşşâî ekolünün öncüsü olan Farabî sesin fiziksel özelliklerini ilk kez deneysel olarak incelemiştir.¹³ İlk felsefi roman denemesi, İbn Sina ve İbn Tufeyl tarafından yapılmıştır. İbn Sina'nın "*el-Kanun fi't-Tıbb*"ı Ortaçağ'da dört yüzyıl boyunca Avrupa üniversitelerinde okutulmuştur. Birûnî, Kopernik'le başlayan çağdaş astronominin temellerini atmış, Batlamyus ve Aristoteles'in aksine dünyanın durağan değil, dönen bir kütle olduğunu ileri sürmüştür. Harezmi Cebr ve Logaritmanın kurucusudur. Bu gelişmelerde, Kur'an'ın insanları tabiatı gözlemlemeye, düşünme ve ilim tahsiline sevk etmesi, birinci derecede amil olmuştur.

Ortaçağ boyunca bilim, teknoloji ve düşünce akışının yönü, İslam medeniyetinden, özellikle de Endülüs'ten Avrupa'ya doğru olmuştur. Pek çok mütefekkir yetiştiren Endülüs Müslümanları Avrupa'nın medenileşmesinde birinci derecede etken olmuşlardır.¹⁴ Endülüs'te, İbn Rüşd, İbn Bacce, İbn Tufeyl gibi Müslüman âlim ve filozoflar, rasyonalist felsefeyi batı düşünce dünyasına kazandırdıkları gibi Batı'nın antik felsefeyle tanışmasını da sağlamışlardır. Avrupalılar, Endülüs'teki ilim merkezlerine geldikten sonra, Eski Yunan Medeniyetinden haberdar olmaya başladılar, Yunan filozoflarının isimlerini ve orjinalleri kaybolmuş eserlerini, Arapça tercümelerinden öğrendiler. Yine tarihin ilk Yahudi kelâmcısı Musa b. Meymun (Maimonides) da Endülüs'te yetişmiştir.

Dönemin Kurtuba, İşbiliye, Mursiye ve Gırnata gibi kentleri bilim ve kültür merkezleri olmuştur. Buralardaki eğitim kurumları da Hristiyan Avrupa'nın ilgisini çekmiştir. Dönemin Hristiyan kralları veliahtlarını eğitim için buralara göndermişlerdir.¹⁵ "Hristiyan idareciler, Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Latince'ye tercümesi işini teşvik hatta bizzat himaye etmişlerdir."¹⁶ Batılı bazı rahiplerin Endülüs'e gelerek İslam ilimleri ve Felsefe, Tıp ve Matematikle ilgili eserleri kendi dillerine çevirdikleri bilinmektedir. Bunlardan Pierrele Aénéré (1156) ile Gerand Grémone (1187) sıra ile papalığa kadar yükselmişlerdir.¹⁷

İslam medeniyeti birikimlerinin Batı'ya aktarılması yönünde yapılan faali-

¹³ Farabi, titreşimlerin dalga uzunluğuna göre azalıp çoğaldığını deneyler yaparak tespit etmiş ve musiki aletlerinin yapımında gerekli olan kaideleri ortaya koymuştur. tr.wikipedia.org/wiki/Farabi

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 199.

¹⁵ Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, 44-45.

¹⁶ Özdemir, "*Endülüs*", 223.

¹⁷ Cilacı, *Hristiyanlık Propagandası*, 44.

yetlerden birisi, Tuleytula (Toledo)'da bu şehrin başpiskoposu Raimund'un şehirde kurduğu akademiydi (1130). Bağdad'taki Beytülhikme benzeri olan bu müessesede Arap dili ve edebiyatını öğrenen Müslüman ve Hıristiyan uzmanlar tarafından felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi dallardaki çok sayıda Arapça telif eser ve Müslüman bilgilerin evvelce Yunanca'dan Arapça'ya yaptıkları tercüme, Latince'ye çevrilmişti. Bundan başka, VII./XIII. yüzyılda İşbiliye ve Mürsiye'de de tercüme akademileri açılmıştı.¹⁸ Çalışmalar 12, 13 ve 14. asırlarda da devam etti.

Tüm bunlar, İslam medeniyetinin zihniyetini şekillendiren İslam'ın, ilim ve düşünce alanındaki motive ediciliğini göstermektedir.

---

¹⁸ Şeyban, *Endülüs-İslam Medeniyeti*, www.endulus.net/enduluskultur/batiyaetkileri.htm

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMÎ ARAŞTIRMANIN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Recep ARDOĞAN

“el-Usûl, miftâhu'l vusûl (usul, ulaşmanın anahtarıdır).” (Mevlana)

Bilim, "neden-sonuç ilişkilerinin açıklandığı sistematik bilgi kümesi"dir.¹ Bilim, süreç ve birikimden oluşur. Yaygın ifadeyle bilimin dinamik ve statik boyutları vardır. O, bilimsel araştırma faaliyeti ve bununla inşa edilen bilimsel bilgi birikimidir.

Bilimin belli temel özellikleri olduğu gibi bilimsel araştırmanın da taşıması gereken bazı özellikler vardır. Bunların başlıcalarını aşağıda ayrı ayrı açıklamaya çalışacağız.

1. SİSTEMATİKLİK

Bilimsel bilgi, bilgi yığımindan ibaret değildir, sistematik bir bilgidir. Bilimin ürettiği bilgiler sistematik bir şekilde ortaya konur.

Bilimsel bilgi, belli bir alana ilişkindir. İlmî araştırmalarda bu bilgiler, sistematize edilir. O alandaki diğer bilgilerle birlikte, tutarlı bir örüntü oluşturur; onlarla açıklık kazanır, onlara açıklık kazandırır.

1.1. Süreçte Sistematiçlik

Bilim, insanı sistematik bilgiye ulaştırır. Bunun için de her bilim, kendi konusuna uygun yöntem (metot, usûl), teknikler ve araçlar kullanmak zorundadır. Yöntem, bilimin âdeta omurgası gibidir.

Bilimin, konusu ve amacına uygun bir yöntemi vardır. Bilimsel araştırmalara bu yöntem yön verir.

¹ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 8.

Yöntem, bilimsel süreç mantığıdır. Bilgi üretmek için mantık disiplini çerçevesinde düşünme yoludur. Daha açık ifadeyle, bilimde yeni gerçekleri bulmak, bilinen gerçekleri yorumlamak ve açıklamak için bilinçli olarak seçilen ve bir plana göre izlenen yoldur.

Bilimsel yöntem, araştırma sürecinde aşama aşama izlenmesi planlanan teknikler; verileri yorumlamada, değerlendirmede ve sonuç çıkarmada kullanılacak kurallar sistematiğidir. Bilimsel yöntem, araştırma sürecinin mantıksal çerçeve içinde gerçekleştirilmesi ve sonuca bağlanmasını sağlayan usûl ve yol haritasıdır. Bilimsel yöntem, olgusal nitelikli problem çözme, bilim üretmede bilinen ve belli süreçleri olan, en güvenilir yol" olarak kabul edilir.² Bilimsel yöntem bilimsel bilgi üretme sürecinin ilkeleridir. delillere dayalı, kanıtlanabilir bilgi elde etmek için izlenmesi gereken yol ve bu yolda temel alınan ilkelerdir.

İslam ilimlerinde yöntem kavramına en yakın terim "usûl"dür. Asıl (الأصل) kelimesinin çoğulu olan "usûl (الأصُول)", bir ilim alanındaki araştırmalarında esas alınan ve o ilmin dayandığı genel kaideleri ifade eder. Bu kaideler, Usûl-i fıkıh örneğinde olduğu gibi bazen başlı başına bir ilim dalını oluşturur.³ Usûlü'l-fikh "icmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştıran kaideleri bilmek" şeklinde tanımlanır. Tanımda geçen, "İcmâlî deliller" şer'î hükümlere kaynak teşkil eden delillere toplu bakışı, "fıkıh istinbatına ulaştıran kaideler" ise bu delillerden hüküm çıkarmada izlenecek metotları ifade eder.⁴

² bk. Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 12.

³ Özel, "Asıl", 473.

"Asıl" sözlükte "kök, temel, kaide, kaynak, bir şeyin esası, dayanağı" gibi mânalara gelir. Asıl, fıkıh terimi aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

1. Delil: Şer'î hükümlerin dayanak ve kaynağını teşkil eden kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve diğer delilleri ifade etmek için kullanılır. Meselâ "Bu meselede asıl kitaptır" dendiği zaman o konudaki hükmün Kur'an'a dayandığı kastedilmiş olur.

2. Küllî kaide: Fıkıhta küllî kaidelere asıl, onlara dayanan cüz'î meselelere de fer' denir. Meselâ "Yakın şek ile zâil olmaz" küllî kaidesi bir asıl, ona dayanan bütün cüz'î meseleler de onun fer'leridir.

3. (İstishâb kaidesinde) önceki hal: Bir konuda değişmeyi gerektiren sonraki halin ortaya çıkmasından önceki durumu ifade eder. Meselâ abdestli bir kimsenin abdestinin bozulup bozulmadığında şüphe etmesi halinde, önceki hali (abdestli oluşu) asıl olup hüküm ona göre. Abdesti bozulmuş bir kimsenin daha sonra abdest alıp almadığında şüphe etmesi durumunda ise abdestsiz oluşu asıldır. Bu iki örnek aynı zamanda yukarıda zikredilen küllî kaidenin de birer fer'idir.

4. Kıyasın rukünlerinden biri. Şer'î bir delil olan kıyasta, hakkında nas bulunan ve hükmü kıyas yapılarak hakkında nas bulunmayan diğer meseleye aktarılan ana meseleye asıl denir. Özel, "Asıl", 473.

⁴ Köksal; Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", 201. Geniş bilgi için bu kitabın "*FİKİH İLMİNDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ* / 3.2. *Hükümde Mantıksal Tutarlılık: Bütünlük ve Çelişmezlik*" konusuna bakınız.

4. OBJEKTİFLİK

Objektif davranmamak,
hakikatten korkmaktır.

Bir araştırmacı, bilimsel çalışan bir insan olarak objektif olmak, doğru olanı tespit ederken delile dayanmak zorundadır. Araştırmacı, kendi inançlarını ve düşüncelerini problemin çözümünde kullanacağı yöntem ve tekniklerle birleştirmemelidir. Ulaştığı bulgular, inançlarına ve beklentilerine karşıt yönde bile olsa yansızlıktan, objektiflikten ve doğruluktan ayrılmamalıdır. Buna "bilim ahlakı" denir.³²

Bilimsel araştırmalarda, verilerin yorumlanmasına çeşitli çıkar hesaplarının etki edebildiği gözlenmektedir. Bu noktayla ilgili olarak, "Bugün tıp dergilerinde, ilaç şirketlerinin ürettikleri bilginin yerini bağımsız odakların ürettiği bilginin alması tartışılıyor. Çünkü bir çalışmada gösterildiği gibi, bir ilacın etkinliğini belirleyen en önemli değişken, o çalışmanın sponsor firması[dır]."³³

Bilimsel araştırmalara uluslararası firmalar gibi siyaset de müdahale edebilir. İslam ilim tarihinde, çoğu âlimin saraydan uzak olmaya dikkat etmeleri bu noktayla ilgilidir. Çünkü objektif olmak için özgür olmak gerekir. Özgür olmak için de başkalarının emri altına girmemek gerekir.

Burada, bilimin ideolojik bir yapıya dönüşebildiğine de değinmek gerekir. Bu sosyal bilimlerde olduğu kadar doğa bilimlerinde de karşılaşılan bir sapmadır. Burada, ideoloji, bilime kötü muamelede bulunmaktadır. Bunun çarpıcı bir örneği, Stalin döneminde görülür. Marksist-Leninist iki bilim adamı, "**genetik ilminin 'burjuva' olduğunu**, bunun yerine '**proleter biyoloji bilimi' geliştirdiklerini** ileri sürmüştür. Fanatik Stalin, buna dört elle sarılmış ve 'proleter biyoloji'yi Sovyet tarım politikasının temeli durumuna getirmiştir."³⁴ Bu olay, 'ideoloji'nin bilimi saptırmasını açıklaması bakımından bilim tarihinin önemli bir olayıdır.³⁵

Öznel düşünce, ön-yargı ve savunma mekanizmalarıyla hakikatin yerini yanlış bir bilgi işgal edebilmektedir.

Mutlak bir tarafsızlık mümkün değildir. İnsan, nispeten objektif olsa da ta-

³² Turhan, "Bilim ve Araştırmada Aranan Özellikler", <https://eminabdullahurhan.wordpress.com/category/arama-yontem-ve-teknikleri/>

³³ Sayar, *Yavaşla!*, 49.

³⁴ Türkdoğan; Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, 47.

³⁵ Türkdoğan; Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, 47.

mamen objektif olamaz. Ancak bilim adamının, araştırma sonuçlarına, kendi değer yargılarını, kanaatlerini siyasi görüşlerini karıştırmasının da yanlış olduğu açıktır. Özellikle de bunları, bilimsel bir bilgi gibi takdim etmesi, bilimi suiistimaldir. Bilim adamı, önyargılı hareket etmekten, hakikatleri gizlemekten, gerçekliklerin yerini değiştirmekten, hakikatleri arzularına göre yorumlamaktan kaçınmalıdır. Bilim adamı mümkün olduğunca objektif hareket etmelidir.

Toplum ve insanı konu ettiği için sosyal bilimlerde değer yargılarını sürece karıştırmamak ve tarafsızlık son derece güçtür. İslam ilimlerinde de durum böyledir. Ancak, ilim adamı iç-gözlem yapabilir, önyargı ile hareket edip etmediğini kontrol edebilir. Özellikle de İslam ilimlerinin araştırma ve yorumlama konusunda ortaya koyduğu usûle uyup uymadığını denetleyebilir. Usûl ilimleri, bu konuda ilim adamına bazı umumî kaideler ve yöntemler sunar. “Hakkın hatırı âlî”dir (yücedir).” ve “*Hak üstündür, ona üstün gelinmez* (الْحَقُّ يُعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ).”³⁶ şuuruyla hareket etmeye yönelir.

Bireyin kendini geliştirmesinin ve insanlığın medeniyet alanında ilerlemesinin mihveri, hak, hakikat ve doğruluktur. Doğru yönde terakki, doğruluk ilkesine bağlıdır. Bu nedenle ilim adamı doğru bilginin peşinde olmalıdır.

Objektif davranmamak, kendi görüşünün hakikat olduğundan şüphe etmektir. Araştırmacı, objektif davranmadığında, kendisi, bunun, inanmaktan mı yoksa inandığından şüphe etmekten mi kaynaklandığını sorgulamalıdır. Objektif davranmamak, yüzleşem ve tartışma cesareti gösterememektir.³⁷ Oysa bilim, hakikatle yüzleşmek suretiyle ilerler.

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, III, 261.

³⁷ Objektiflik sorunu, Hristiyan teolojisi ile İslam arasındaki bilime ve iman-bilgi ilişkisine yaklaşımda belirginleşecektir. Hristiyan teolojisinde bilime ve iman-bilgi ilişkisine yaklaşımı belirleyen düşünce fideizmdir. Fideizm, Hristiyanlık'ta en başta teslis inancının akılla temellendirilemeyeceği noktasından hareket eder. İnsanın hakikatleri aklıyla kavradıktan ve temellendirdikten sonra inanmak yerine önce inanıp sonra o inancın söylediklerini öğrenmeye çalışmak gerektiğini ifade eder. Oysa Müslüman kelimacılar arasında İslam akaidinin akılla temellenmesine ilişkin bir şüphe dolaşmaz. İslam âlimleri “akl-ı selîm (hastalıklı olmayan, sapmalardan uzak akıl)” kavramına büyük önem verirler. Akl-ı selîm, sapmalardan uzak olması bakımından aslında objektif düşünme biçimidir. Akl-ı selîm, tevhidî ve İslam'ın diğer inançlarını kavramada ve doğruluğunu teslim etmede tereddüt etmez. Bu, İslam'ın hakikatlerinin de kesinlikle görelî olmadığı, insanlar onu çeşitli etkenler nedeniyle farklı anlasalar ve ona çeşitli yorumlar getirirler de objektif bir hakikatin olduğuna da işaret eder.

İtikadî hükümler, asla nesih kabul etmeyecek bir süreklilik ve kesinliğe sahiptir. Nazar ve istidlal, bu hükümleri doğru biçimde tespit etmek, temellendirmek ve açıklamak için bir araçtır (vesâil). Fer'î hükümler (el-ahkâmü'l-fer'iyye) de siyasî irade ile oluşmaz. Bunlar, ilahî vahyin kılavuzluğunda, içtihat faaliyetiyle tespit edilirler. İctihat ise ilmi yöntemler-

4.1. Metodik Şüphe

Taklit, ezber ve tekrar, bilginin doğruluğunu tespiti sağlayan bir yol değildir. Bu nedenle, gerçeği keşfetmek için verilerin üzerinde düşünmek, değerlendirmek ve bunun için de düşünsel etkinliğe dinamizm veren bilimsel şüpheyi (metodik şüphe), bilginin doğrulanması için bir metot yapmak gerekir. İlmî araştırmaya yönelen yaklaşımın temelinde de metodik şüphe vardır. Metodik şüphe, aslında, bilim, düşünce ve ifade hürriyetini temellendiren, tartışma ve mukayeseyi haklılaştıran bir esastır. Metodik şüphe, doğru kabul edilen bilginin eksik ve yanlış olma ihtimali, yanlış kabul edilen bilginin de doğru veya haklılık payına sahip olma ihtimaliyle yola koyulmak demektir. Bilimsel şüphe, amacından dolayı gereklidir. O, araştırmacıyı inanç, teori ve hipotezleri bir inceleme konusu olarak ele almaya yönelir. Ulaşılan verilerin sağlamasını yapma imkânı verir.

İslam açısından, insanın sahip olduğu kavramlar, bilgiler, benimsediği fikirler, inançlar ve kurallar, salt geleneksel olması nedeniyle bir doğruluğa ve geçerliliğe sahip değildir. Nitekim, Kur'an, taklide dayalı kabullerin ilmî bir değere sahip olmadığını vurgular. Öncekilerin yolunu izlemeyi itikad haline getirip sırf bu bağlılık dolayısıyla hakikati peşinen reddedenlere *bilimsel şüpheyi*' sunar:

"Onlara (müşriklere) 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız.' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiysele?"³⁸

İslâm, metodik şüpheyi yalnızca ilim, fikir ve kültür alanında değil, yakîne - imana- ulaşmada da güvenli bir yol kabul etmektedir.³⁹ İnanca bağlılığı peşin hüküm mesabesinden çıkartır.

4.2. Delile Dayanmak

İslam, taklit ile tahkiki, zan ile bilgiyi ayır tutar. İnanç ve davranışın taklit⁴⁰

---

le nasslar ışığında sorunlara çözüm getirmek, ideal olanı keşfetmektir. Bu de delillerle gerçekleşir.

³⁸ Bakara 2/170; Maide 5/104. Ayrıca bkz. Lokman 31/21.

³⁹ Ammara, *el-İslâm ve Hukûku'l-İnsân*, 24. Tahkiki imanda şüphenin rolü dolayısıyla, Mutezile'den Ebu Haşim, insana ilk yükümlülüğünün '*şüphe*' olduğunu ileri sürmüştür. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetava*, XVI, 331. Bu görüşle ilgili tartışmalar için bkz. Kâdî Abdulcebbar, *el-Muhit bi't-Teklîf*, 30; İbn Hazm, *el-Fasl*, 4, 41; Razi, *el-Muhassal*, 130; Ebu Ya'lâ, *el-Mu'temed*, 22 ve 24.

⁴⁰ Taklit (تَقْلِيد), delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmektir. Tek başına taklit, bir önermenin doğru, diğer bir önermenin de yanlış olduğunu göstermez. Bu nedenle de taklit, aslen ilim yolu de-

ve zan üzerine bina edilmesine karşı çıkar. Kur'an taklidî bilgiyi "zan", tahkikî bilgiyi "ilim" olarak niteler.⁴¹ Hakikatle örtüşen ilmin odağında, Hak'tan gelen ve hakikate dayanan vahiy vardır. İlim de "kaynaklara ve delillere dayalı tanımlama ve açıklama"dır. Bu ilim anlayışı, Müslüman toplum için itici bir kuvvet oluşturmuştur. İslam inancının tespiti, temellendirilmesi ve savunmasını konu alan kelim kitaplarının (müteahhirûn döneminden itibaren) çoğunlukla bilgi felsefesi ile başlaması ve bu konunun derinlemesine incelenmesi bunun bir göstergesidir.

İslam bilgiye ulaşmak için bilginin yollarına başvurmayı ve delile dayanmayı bir ilke olarak belirler. Öyle ki imanın bilgi temeli bile delillere dayalı olmalıdır. İslam dini, düşüncenin ifadesine müsamaha gösterdiği, bilgiyi paylaşmayı, yaymayı ve gereğince tartışmayı emrettiği gibi bunun delillere dayalı olması gerektiğini de vurgular.

Taklit, metodik şüphe ve eleştirel yaklaşım ile sarsılır. İmanın şüpheye yer vermeyişi, şüphe ile sarsılan taklide değil tahkik yoluyla temellenen bilgiye dayalı olmasını gerektirir. İslam âlimleri, imanın bilgi temeli olduğunu, bu bilginin delillere dayandığını ve taklidin yerini tahkikin alması gerektiğini vurgular. İmanda temellendirmenin kabul görmediği fideizme yer vermez.⁴²

Bu nedenle çağı okuyan, geleceği ufuk edinen Müslümanlar, ileri sürülen fikirlerin yaldızlı ifadeleriyle yetinemez; kat'î delil ararlar. İlmî ciddiyet ve etik duyarlılık, açıklanacak fikirlerin, varsayım ve zandan ibaret olmamasını, aksine delile ve sağlam temellere dayanmasını gerektirir. Bu, düşünce ve ifadenin insanın iyiye ve doğruya ulaşma amacına dönük olmasının gereğidir. Delile dayanma, ilmî bir yaklaşım; ahlakî bir değer; dinî bir sorumluktur.⁴³

İnsanın bilgi ve delile dayanmadan inanç konusunda tartışması doğru bir tutum değildir. Çünkü böylesi tartışmalar, taklit ve bağınazlığın teyidinden ibarettir. İnsanları doğrularda veya ortak paydalarda buluşturma yerine şiddete sürükleye-

---

ğildir. Ebu Ya'lâ, *el-Mu'temed*, 31; es-Sâbü'nî, *el-Bidâye*, 17; Taftazanî, *Şerhu'l-Akâid*, 29.

⁴¹ 53/Necm, 23. Bazı Mutezilîler de taklide dayalı inancı, bilgi tanımının dışında tutarlar. Bkz. Bağdadî, *Usulu'd-Dîn*, 5; Neseî, *Tebseratü'l-Edille*, I, 9-10, 60.

⁴² er-Rassî, *Usûlu'l-Adl ve't-Tevhîd*, 98; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 138; Bağdadî, *el-Fark...*, 175 ve *Usul*, 255; Şehristânî, *el-Milel...*, I, 85, 87-89; el-İcî, *el-Mevâkıf...*, 32; Fuzulî, *Matla'u'l-İtikad*, 8; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetava*, XVI, 330. Kelamcıların bu konudaki görüşünü Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, şöyle dile getirir: "İtikadın esasları konusunda bilinmesi gerekenlerin tümünü, her akıl balığ kimsenin kendisinin akli delillerden ortaya çıkan doğru bir bilgiyle bilmesi gerekir, o konuda taklide başvurması, babanın çocuğa, çocuğun babaya, kadının kocasına güven(le bir itikadî benimse)mesi caiz değildir. Bilakis kadın ve erkek tüm akıl sahipleri bu konuda eşittirler." Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tebser fî Usûli'd-Dîn*, 168.

⁴³ Ancak, bir düşünce ve ifadenin ispat edilmesi hukuken şart koşulamaz. Bu durum, din özgürlüğüne de ifade özgürlüğüne de aykırıdır.

1. BİR ETİK İHLALİ OLARAK İNTİHAL

"Ben de biliyorum, her sene binlerce eser intişar etmektedir. Fakat ben size, kopya sanatından bahsetmiyorum; insanlığın ilmine, sanat, felsefe, tekniğine bir zerre ilâve etmiş, insanlığın müşterek bilgi ve sanat hazinesine bir hisse katmış eser soruyorum..."

"Kendim de dâhil olduğum hâlde, birer karış kalınlığındaki eserler ile övünenlerimizin yaptığı Garp müelliflerinden çalınmış, ustalıklı birer kopyadan başka bir şey midir? Bunlar mı yarının ilim tarihinde yer tutacak eserlerimiz?"¹

1.1. İntihal ve Çeşitleri

İntihâl (plagiarism), aşırma, başkasına ait bir kitabı, bir eseri kısmen veya tamamen kendisine mal etme anlamına gelir. Akademik bir terim olarak intihal, "bir başkasına ait olan bir fikrin, buluşun, araştırma sonuçlarının veya araştırma ürünlerinin bir bölümünün ya da tümünün... kaynak gösterilmeksizin istemli olarak kopya ya da tercüme edilip yazarın kendi üretimi imiş gibi gösterilmesi"dir.² Bazen intihal kitaptan bir bölüm veya kitabın tamamı şeklinde de olabilir. Yine "Hakemle değerlendirme sisteminde hakemin, kendisine yollanan bilimsel makaledeki yeni yöntem veya bilgiyi kaynak bildirmeden kullanması, haksız kullanma, kendi adına geçirme [emaneti aşırma] ya da uygunsuz mal edinme (mis-appropriation)- olarak isimlendirilir."³ İntihal, daha kısa bir tanımla-

¹ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, 202-203.

² Ertekin ve dğr., *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*, 39.

³ Ertekin ve dğr., *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*, 39. "İntihal, genellikle çalınmış şiir ve söz için kullanılan serika kelimesinin eş anlamlısı olup daha çok "es-serikâtu's-ş-ş-riyye [aşırma manzum]" adı altında ele alınmıştır." Edebiyat terimi olarak intihal, "başkasına ait bir söz veya şiiri sahiplenmek" (Durmuş, "İntihal", 347.) anlamına gelirken, bugün tüm ilmî ve fikrî alandaki aşır-malar için kullanılmaktadır.

mayla, bir başkasının eserini tamamen veya kısmen kendine aitmiş, kendisi üretmiş göstermek şeklinde tarif edilebilir. İntihal, bir başkasını eserini kendi eseri imiş gibi göstermek şeklinde olabileceği gibi, başkasından alınan bilgi, görüş ve ifadelerin kaynak gösterilmeden kullanılması şeklinde de olabilir. Bu ikinci durumda da başkasının bir bilgi, fikir ve yorumu ya da kısa bir ifadesini kendisi üretmiş gibi gösterebilir.

İntihal ahlaken kötüdür, hukuken suçtur, dinen günahdır.

Bugün çeşitli intihal yakalama medya ortamındaki eserlerden yapılan intihalleri büyük ölçüde tespit edebilmektedir.⁴ iThenticate, Turnitin, Anti-Plagiarism gibi programlar bunlardandır.

Akademik çalışmalarda intihalin başlıca türleri aşağıdaki gibi açıklanabilir:

- **Kopyala-yapıştır** (copy&paste): Kopyala-yapıştır şekli, bazen başkasının çalışmasını olduğu gibi alarak ya da o çalışmanın bir kısmını kendi çalışmasına katarak kendine mal etme şeklinde olabilir.

- **Kopyala-değiştir**: Başka bir kaynaktan kopyaladığı yazıyı küçük değişiklikler ile kendi çalışmasına katmak.

- Başka bir eserden bir bilgi, fikir ve yoruma kendi eserinde yer vermek ama kaynak göstermemek.

Bunu başkasına ait pasajları yeniden yazmak, ifadeleri tamamen değiştirerek yazmak ve kendine mal etmek olarak da ifade edebiliriz. Burada bir bilgi veya düşüncenin aşırılması, kendine mal edilmesi söz konusudur.

- Başkasına ait ifadeleri aynen alırken, tırnak içinde yazmamak.

Başkasına ait bir ifade aynen (doğrudan) alıntılanığında onun tırnak içine alınması ve sonra da kaynağının gösterilmesi gerekir. Araştırmacı, kaynak göstermekle birlikte ifadeyi tırnak içine almamışsa, oradaki bilgi ve görüşü başkasından almış olmakla birlikte kendi cümleleriyle dile getirdiğini söylemiş olmaktadır. Oysaki o cümleler kendine ait değildir.

---

⁴ Mezuniyet tezinin kopyala-yapıştır yoluyla hazırlanabileceğini kabul eden bazı hocalar da intihalin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Mezuniyet tezinde kopyala-yapıştır yolunu açmak, aslında bir ilkenin ihlalidir. Herşey bir ilkeyi bir kez ihlal etmekle başlar.

Dikkat!

İntihalın en belirgin, en kötü şekillerinden biri de bir pasajı dipnotlarıyla birlikte kendine mal etmektir. Böyle bir durumda, *tam bir intihalın olduğu kesin olarak* bilinir. Örneğin, aşağıdaki metin ve dipnotlarını olduğu gibi kopyalandığında, aşıkâr bir intihal ortaya çıkar:

St. Pavlus'un "Herkes altında bulunduğu yönetime tabi olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur... Bu nedenle yönetime karşı direnen Tanrı'nın düzenlediğine karşı gelmiş olur."⁵ ifadesi, hükümetin kutsallığı anlamına gelmekteydi. Papaların bütün alanlardaki bütün otoritelerden üstün oldukları, çünkü kutsal oldukları iddialarını da doğrulayan⁶ St. Pavlus'un zamanın otoritesine itaati emreden geleneği, St. Augustin'in (öl. 430) 'semavî devlet' ve 'dünyevî devlet' ayırımına dayanan teorisiyle farklı bir derinlik kazanmıştır.⁷ St. Thomas ise, Paul'un her türlü iktidarın tanrıdan geldiği yolundaki görüşünü, "Bütün iktidarlardan Tanrıdan halk aracılığıyla gelir." şeklinde açıklamıştır. Bu yorumlardan birincisi '[doğrudan] ilahî hak (divine rights of kings)', ikincisi ise imparator ile kilise arasındaki çıkan gerilimin bir sonucu olan 'providansiyel ilahî hak' görüşüdür.⁸

⁵ İncil, Romalılara Mektup 13/1-2. Ayrıca bk. Petrus'un Birinci Mektubu, 2/13-18.

⁶ Ben-Amittay, *Siyasî Düşünceler Tarihi*, 92.

⁷ 'Yeryüzü devleti' Tanrı'yı horlamaya varan nefis sevgisiyle, 'semavî devlet' ise benliği horlamaya varan Tanrı sevgisiyle kurulmuştur. Bununla birlikte, Yeryüzü devletinin istediklerinin şer olduğu söylenemez. Yeryüzü nimetlerinden yararlanmak için Yeryüzü barışını ister ve bu barışı sağlamak için savaş yapar. Dolayısıyla, insanların günahlarının sonucu olsa onun varlık ve bekası Tanrı'nın iradesine bağlıdır. Augustinus, "[Readings from] *The City of God*", 159, 161 vd.

⁸ en-Nebhân, *Nizâmu'l-Hukm fi'l-İslâm*, 32; Abdülkerîm, *ed-Devletu ve's-Siyâdetu fi'l-Fıkhı'l-İslâmî-*, 277.

Böyle bir durumda metin az çok değiştirilmiş olsa bile aynı kaynaklara sırayla atıfta bulunulması, onun intihal olduğuna işaret eder.

"İnsan yaratılışı gereği toplumsal bir varlıktır." veya "Mu'tezile akılcılığıyla tanınmış bir mezheptir." "Eşyada asl'olan ibâhâdır." gibi cümlelere kaynak gösterilmemesi intihal sayılmaz. "Zira bu tür yaygın bilgileri, gerçekleri içeren cümle-

leri yazan kişi, bunları bulan, ilk düşünen ve ortaya koyan kişi olduğu izlenimi yaratmaz. Bu türden, yaygın bilgi veya gerçek kabul edilen konularda kaynak göstermemek” intihal olmaz.⁵

Burada bir hususunda altını çizmek gerekir. Okuma ve araştırma ürünü olması gereken bir çalışmanın çoğunlukla internetten kopyalanarak hazırlanması doğru değildir. Ancak, internetten alınan her pasajın kaynağı gösterilmesi hâlinde, intihal söz konusu olmaz. Çünkü, bu durumda, şu ya da bu kaynaktan aşırma olduğu söylenemez. Ancak bu durumda da bir aldatma söz konusudur. Okumadan ve araştırmadan hazırlanan bir metin, okuma-araştırma mahsulü gibi gösterilmektedir; bu da ağır bir etik ihlalidir ve suçtur.⁶

Yine bir yazarın, bir yazısında yayımlanmış bir eserinden kaynak göstermeden alıntı yapması, kanaatimizce, intihal değildir. Buradaki etik ihlal, önceki yayınlarına dayalı (yeniden üretilmiş) çalışmasını orijinal olarak göstermesi olabilir. Bu da akademik kariyer için o eseri, iki kez "özgün çalışma" olarak kullanması durumunda söz konusu olur.

Basit de olsa, tamamen kendi araştırmamız sonucu, kendi ifadelerimizin hâkim olduğu bir çalışma hazırlamalıdır.

1.2. İntihalden Kaçınmak İçin Yapılması Gerekenler

1.2.1. İfadeyi Alıntılama (Doğrudan Alıntıda)

Eğer çok orijinal bir ifade varsa, yalnızca o kısım aynen alıntılanmalı, diğer pasajlar manayı bozmadan, araştırmacının kendi ifadeleriyle yazılmalıdır. Yine farklı anlama ve yorumlamalara izin veren bir metnin de doğrudan alıntılanması, ardından onun hakkındaki farklı yorumların ve değerlendirmelerin verilemesi gerekir. Ayet ve hadisler, bunun ne bariz örneğidir.

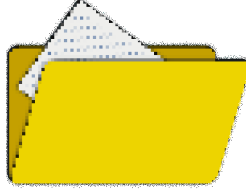
⁵ “İntihal” *Wikipedi*, <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ntihal>

⁶ İntihal konusundaki aşağıdaki satırlar, durumun vahametini yeterince ortaya koymaktadır:

“*TDV İA* bugün internet üzerinden online erişime açıldı. En çok da kopyala yapıştırıcılara darbe vuracaktır. Çünkü tezlere kopyalanan metinlerin kendisini, kaynaklarını ve benzerlerini *TDV İA* sitesinden online olarak çıkarılması ve karşılaştırılması daha kolay hale gelmiştir. YÖK’ün Tez Merkezinden İlahiyat dalındaki tezleri ve İSAM’ın resmi sitesinden akademik makaleler veritabanını açın ve bu makaleleri incelemeye başlayın. Tez ve Makalelerdeki metinleri ve kaynakları, TDV İslam Ansiklopedisi online web sitesine girerek Ansiklopedi Arama kısmından taratmaya başlayın. Kopyacılığın ne hale geldiğini sizlerin gözlemine ve takdirine bırakıyorum.” Meriç, Enis, “*Akademik Tezlerde Yeni Moda: Wikipediadan Kopyala-Yapıştır*”, <http://blog.radikal.com.tr/bilim-teknoloji/akademik-tezlerde-yeni-moda-wikipediaden-kopyala-yapistir-54578> [05.08.2016]

BAŞUCU

DOKUMANLARIM

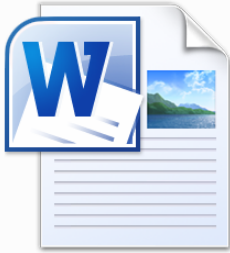
PDF ler

Ayrıca, çalışma alanınızla ilgili klasik eserlerin ve yazarlarının kronolojik olarak verildiği bir dosya oluşturun.¹⁸

Farklı belgeler oluşturun!

1. Araştırma yaparken, yararlandığınız her kaynağı usulüne uygun olarak kaydettiğiniz, ayrı bir belge oluşturun. Her kaynakla ilgili tüm bilgileri; örneğin, yazarın, tahkik edenin, tercüme edenin, sadeleştirenin, editörün adı ve soyadı, kaynağın kaçınıcı baskı olduğu, yayınevi adı, makalenin hangi sayfalar arasında olduğu gibi ilave bilgileri, burada vermeniz, daha sonra işinizi kolaylaştıracaktır. Farklı dergilere makale gönderirken, sizden örneğin, APA usulüne göre kaynak göstermeniz ve kaynaklar bölümünü hazırlamanız istendiğinde, bu belgede gerekli bilgileri bulursunuz.

Örnek:

kaynaklarım

notlarım

tezim

2. Okuduğunuz eserlerden alıntılanak istediğiniz pasajları ve anlam olarak aktarmak istediğiniz bilgi ve görüşleri yazdığınız ayrı bir dosya oluşturun. Bunu ham dosya olarak muhafaza edin. Aynen iktibas ettiğiniz ifadeleri mutlaka “tır-

¹⁸ Örnek olarak *Futuhât ve Şehir-Bölge Tarihleri* ile ilgili eserler, ilgili bölümde tablo olarak verilmiştir.

nak içinde” verin.

Bunu yaparken aklınıza gelen fikirleri ve size ait yorumları da yazın, ama size ait olduğunu anlayabileceğiniz bir işaret de koyun. Size ait ifadelerin başına “KANAATİMCE:” yazmak gibi.

3. Okuma ve araştırma sürecinde saçma gelen bilgi ve görüşleri elemeyin. Gün gelir yeniden dikkatinizi çekebilir. İlk başta saçma gelen bir yorumun daha sonra hakikat olduğuna kanaat getirebilirsiniz.

Yedekleyin!

Kendi araştırma sürecinde oluşturduğunuz dosyaları, zaman zaman yedekleyin. Dosyanın üzerine fareyi getirip onu seçtikten sonra ctrl+C ve ctrl+V’ye basabilirsiniz.

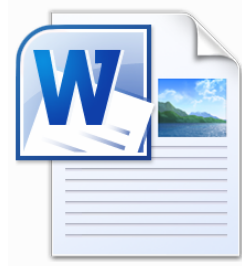
Örnek:

tezim

tezim_2

tezim_3

Karışıklık olmaması için her seferinde asıl dosya olan tezim dosyası üzerinde çalışın.

Akademik çalışmalarınız için ayrı bir klasör oluşturun. Dosyalarınızı farklı klasörlerde tasnif edin. Örneğin, okudunuz pdf formatındaki makalelerle okumadıklarınızı ayrı ayrı klasörleyebilirsiniz.

Kitaplık oluşturun

Kendi kitaplığınızı oluştururken, çeşitli sözlükler, ansiklopediler, İslam ilimlerinin her dalında en az bir kaç nitelikli kitap bulunmasına dikkat edin.

Aldığınız notlara, içeriğini bileceğiniz şekilde başlıklar atın!

Aldığınız notlar, aynı konuda olsa bile çoğu kez o konunun farklı yönleriyle ilgilidir. Bu farklı yönleri, aldığınız notlar için başlıklara dönüştürün. Bir cümle, bir paragraf da olsa alınan notlar için, içeriğine göre başlık yazın. Notları, bu başlıklara göre tasnif edin, sık sık notlara göre yeni alt başlıklar açın.

Mümkün olduğunca çok başlık açmanız, metin akışının bir sıralamaya göre olmasını, aynı noktayla ilgili pasajların alt alta gelmesini sağlayacaktır. Bir paragrafta anlatılanlarla ilgili bilgi ve görüşlerin, orada değil de araya başka konular girdikten sonra, ilerleyen sayfalarda karşınıza çıkması, metnin iyi kompozede edilmediğini gösterir.

Notlar için açtığımız başlıkların bir kısmı geçicidir. Ama bazı başlıklar da araştırmanızın içindekiler bölümü geliştirmeye ve zenginleştirmeye yardımcı olur.

Yapılan alıntı için başlık yazmak, o alıntıyı yorumlamak, farklı konu ve bilgilerle ilişkisini kurmak demektir. Bu yöntem, ulaşılan bilgi ve düşünceleri, yorum ve değerlendirmeleri tasnif etme, ayrıca bir bilginin farklı konularla ilişkisini kurabilme, bir bilgiyi farklı disiplinlere taşıyabilme becerisini geliştirecektir.

İsmlendirme ve kavramlaştırmayı ihmal etmeyin!

Bazen bir ayet veya hadisten sık sık söz etmeniz gerekebilir. Konunuz açısından önemli olan bir ayeti sure ve ayet numarası ile zikretmek yerine ona bir isim verebilir, bunu ayet ve hadisin ilk geçtiği yerde (metinde veya dipnotta) belirtebilirsiniz. Fıtrat hadisi, Cibril hadisi, esmâ hadisi, müdâyene ayeti, misak ayeti, fıtrat ayeti, temânü' (irade çatışması) ayeti gibi isimler bu isimlendirmeye örnektir.

Daha önemlisi, fark ettiğiniz bir olguya ve düşünceye de iyi bir ad vermenizdir. İsim verdiğiniz ve kavram alanına aktardığımız bir olguya epistemik anlamda hâkim olursunuz.

Dil konusunda özenli olun!

"Kendi gerçeğimizi kendi kelimeleri-mizle anlayıp anlatmak, her namuslu yaza-rın vicdan borcu."²¹

Yabancı kelime kullanma özentisinden ya da Arapça ve Farsça kökenli ke-lime kullanmama kompleksinden kaçının, ilim dilini koruyun. Kolay anlaşılır bir üslup tercih edin.

Dil konusundan aydınların hassasiyetini paylaşmaya dikkat edin. Bu konu-da Ali Fuad Başgil şöyle demektedir:

Fakat Garplı [Batılı] bir ömür verip vücuda getirdiği eserinin kısa bir zamanda anlaşılmaz bir "Charabia"²² olacağından endişe etmez. Eserinin, dilinin bir emirle veya bir zümre tahakkümü ile alt üst edileceğini, aklına bile getirmez. Bilindiği gibi Fransızca; Latince, Grekçe kelimelerle eski Frank kelime elemanlarından mü-rekkep bir lisandır. Fakat hiçbir Fransızın, yabancısıdır diye, bu ke-limeleri atmak ve yerlerine kelime uydurmak, hayalinden bile geçmez.²³

İmlâ kurallarını yeterince öğrenin ve uygulayın.

İlim dili, argo ve alay ifadelerine yer vermez. Bu nedenle ilim adamlarının görüşleri, rivayetlerde verilen bilgi ve fikirler için efsane, mit, hurafe, saçmalık gibi ifadeler ve alaycı betimlemeler kullanmaktan kaçınmanız doğru olacaktır. Bunun yerine, reddettiğiniz görüşün temelsizliğini göstermeniz, amacın gerçek-leşmesini sağlayacaktır. Bir araştırmada, temel savınız dışında; tartışmalı görüş-lerle ilgili olarak "kesinlikle yanlıştır/doğrudur" gibi ifadeler yerine "yanlış gö-rünmektedir" veya "doğruya daha yakındır" gibi ifadeler kullanmanız daha ye-rinde olacaktır.

²¹ Meriç, Cemil, *Bu Ülke*,

Dili korumak, bir milletin tarih şurunu ve millet olma duygusunu da muhafaza eder.

Bu nedenle, aydınlarımız türkçe'nin türlü gerekçelerle (özellikle de miilileşme gerekçesiyle, dilimi-zin harap edilmesini tenkit etmişlerdir. Bu konuda ali fuad Başgil'in şu ifadeleri dikkat çekicidir:

"Fakat Garplı bir ömür verip vücuda getirdiği eserinin kısa bir zamanda anlaşılmaz bir "Charabia [anlaşılmaz dil]" olacağından endişe etmez. Eserinin, dilinin bir emirle veya bir zümre tahakkümü ile alt üst edileceğini, aklına bile getirmez. Bilindiği gibi Fransızca; Latince, Grekçe kelimelerle es-ki Frank kelime elemanlarından mürekkep bir lisandır. Fakat hiçbir Fransızın, yabancısıdır diye, bu kelimeleri atmak ve yerlerine kelime uydurmak, hayalinden bile geçmez. (Başgil, *İlmin Işığında*, 213).

²² Eskide kalmış tuhaf ve anlaşılması güç dil

²³ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, 213.

Metni sınırlandırın!

Bazen, bazı bilgilere tez veya makalede yer verip vermeme konusunda tereddüt yaşayabilirsiniz.

Öncelikle, “bu bilgilere ulaşmak için onca araştırma yaptım, boşa gitmesin.” diyerek tezin akışını bozacak, bazı alt konuları ayrıntıya boğacak metinlere yer vermek yanlıştır. Çünkü teze almadığımız ayrıntı bilgi ve tartışmalara, daha sonraki çalışmalarınızda ihtiyaç duyacaksınız.

Doğrusu, araştırma konusuyla doğrudan ilgili konular yanında dolaylı olarak ilgili konular da araştırılmalı ve o konularda da not tutulmalıdır. Bu çaba konuya gerçek anlamda hâkim olmak için gereklidir. Ancak, tezin konusunda sapma olmaması için tezde yer verilecek bilgi ve tartışmalar konusunda çok seçici olunmalıdır. Bu seçicilik, tezin, asıl konu üzerinde odaklanarak amacına ulaşması için gereklidir.

Tezin çok hacimli olması, iyi bir tez olması anlamına gelmez. Tez, danışmanın ve jürilerin okuyup inceleyebileceği bir tez olmalıdır. Çok hacimli bir tezin

- ya konusu tez olmaya uygun şekilde sınırlandırılmamıştır
  - ya gereksiz ifadeler ve fazla tekrarlarla şişirilmiştir
  - ya da dolaylı olarak ilgili konularda ayrıntıya girilmiştir.
- Bu bakımdan yeniden gözden geçirilmelidir.

İkinci olarak, konunun amacı ve kapsamı açısından yer verip vermemekte tereddüt ettiğiniz bilgi ve tartışmaları dipnota taşımanız mümkündür. Metinde konu dağılmadan, ayrıntıya boğulmadan devam ederken, önemli gördüğünüz ayrıntılar da dipnotta okuyucuyla paylaşılır.

Ve fikirlerinizi gözden geçirin!

"Niçin mi fikir değiştiriyorum? Çünkü ben fikirlerimin sahibiyim, kölesi değil. Fikirlere karşı hiçbir söz vermişliğim yoktur: İster değiştirir, ister muhafaza ederim."²⁴

Araştırma bulgularına göre fikirlerini değiştirmeye hazır olmayan bir zihin taklitçi ve şartlanmış bir zihindir. Araştırma bulgularınıza göre fikirlerinizi ve değerlendirmelerinizi siz gözden geçirmezseniz, başka kimseler için de onun bir

²⁴ Cenap Şehabettin, *Tiryaki Sözleri*, 22.

katkısı olamaz.

Bazen bir öğrencinin, yeterince bilmediği konularda kesinleşmiş görüşleri olduğu, bu görüşlerle kendine muhalifler ve taraftarlar seçtiği görülmektedir. Oysaki henüz okuma, araştırma, anlama ve öğrenme sürecindeki bir öğrencinin çeşitli konularda kesinleşmiş, mühürlenmiş fikirlerinin olması, önyargıları artıracaktır.

Farklı açılardan bakın, değişik yaklaşımları deneyin!

Konuya farklı açılardan bakmak, bir olgunun farklı yorumlara açık olduğunu görmek gerekir.

Farklı bakmak, önceden görülmemiş yeni bir sabit fikre sahip olmak değildir. Farklı bakmak, bakış açısını değiştirebilmek, farklı yorum ihtimallerini değerlendirmek demektir.²⁵

Farklı açılardan incelemek ve özgün görüşler ortaya koymak adına, yeni bir metodoloji ortaya koyabilecek düzeye gelmeden öncekilerin metodolojisinden ayrılmak, sorunlara yol açar.

Fakihlerin, mensup oldukları mezhebin usulü (fıkıh usulü) vardır, ayetleri hüküm çıkararak tefsir ederken bu usule bağlı kalırlar. Bugün eski âlimleri tenkit ederken mutlaka taraflı hareket ettiklerini söylemek, Batı'nın düşünce yapısının ürettiği bir aşırılıktır. Bir âlimin benimsediği bir usul varsa, ona göre tefsir etmek durumundadır; Asıl o usul olmadığında keyfi yorumlar ortaya çıkar. Bugünün araştırma ve yorumları, eski âlimlere nazaran kültürel ve hatta siyasi ortamdan daha fazla etkilenmektedir; daha taraflı olarak karşımıza çıkmaktadır. Demek istediğimiz, tenkit edelim, ama 'daima taraflı olmakla itham' yerine 'mezhebin usulüne ve görüşlerine bağlı kalma' şeklinde ifade edelim.

Her ortak kavramdan bir benzerlik veya köken birliği çıkarmak, sosyal bilimlerde görülen, olgunlaşmamış bir yöntemidir. Bunu, **ilişkilendirme marazı** olarak niteleyebiliriz.

Bir araştırmada, kesin delillere ulaşamamakla birlikte, bazı karinelere hareketle bir sonuca varmanız durumunda, o sonucu kesin ifadelerle dile getirmeyin. Yine alanda tartışmalı olmakla birlikte, sizce doğru olan görüşleri de kesin hakikat gibi ortaya koymamakta yarar vardır.

²⁵ Bir örnek vermek gerekirse, Batılı İslam ve doğu araştırmacılarının [orjantalistlerin], kendinde bağımsız ilmi bir çalışma yapmaları da Vatikan'ın veya başka devletlerin emellerine göre hareket etmeleri de mümkündür. Her iki ihtimali de değerlendirmek gerekir. Belki daha başka ihtimaller de söz konusu olabilir. İşin başında bunların birini sabit olarak almak ön-yargıya götürebilir.

Kelam alanında "**tarihsel araştırma**"lar önemli bir yer tutar. Tarihsel araştırma, bir meselenin, kavramın, temel bir görüşün ve ona alternatif başka görüşlerin ortaya çıkış ve gelişimini; bir ilmin serencamını; bir ilmî-fikrî hareketin, bir ekolün doğuş ve tarihi gelişimini incelemektir.

Kelam alanında tarihsel araştırmalar yani kelam tarihi çalışmaları, farklı şekillerde olur.

3.1.2.1. Kelamcılarının hayatı, ilmî kişiliği ve görüşleri üzerine çalışmalar

Kelam ekollerinin doğuşunda, gelişmesinde ve kendi içinde farklı eğilimler göstermesinde önemli isimlerin yetiştiği ortam, ilmî kişiliği ve görüşleri incelenebilir. Bu konuda oldukça zengin bir kitabiyat söz konusudur. Örneğin;

Aytepe, Mahsum, *Kadı Abdülcebbar'da Lütuf Teorisi*, Yayınlanmamış doktora tezi, AÜ SBE, 2014.

Yücedoğru, Tevfik, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa 2006.

Öge, Ali, *İbn Fûrek Hayatı ve Kelami Görüşleri*, Kömen Yay., İst. 2011.

3.1.2.2. Bir kelam kitabı üzerine yapılan incelemeler

Bir eserin tahkik ve tercümesi, eserde yer alan görüşlerin ve serdedilen delillerin incelenmesi ve değerlendirilmesi, kelam ilminin birikiminin bugüne taşınmasında önemli rol oynamaktadır. İlim camiamız, bugün bu alanda hayli yol katetmiş durumundadır. Örneğin;

Saraç, M. A. Yekta, "Fuzuli'nin Kelam'a Dair "Matlau'l-İtikad" İsimli Eseri ve Önemi", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 2 (1996), ss. 111-118.

3.1.2.3. İçerik olarak Kelam tarihi araştırmaları

Kelam tarihinde, hangi sorunların ne zaman belirdiği ve bir araştırma konusu hâline geldiği, o konuda kelam ekollerine veya dönemlere göre ne gibi gelişmelerin yaşandığı incelenebilir. Örneğin;

Yıldız, Metin, "Kozmolojik Kelâm Delili", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İFD*, S 4-5 (2016), ss. 20-35.

Bulğen, Mehmet, "Klasik Dönem Kelâmında Dakîku'l-Kelâmın Yeri ve Rolü", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 33 (2015), ss. 39-72.

Altaie, M.B., "Dakîku'l-Kelâm"ın Bilimsel Değeri", trc. Lütfü Cengiz, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İFD*, XXVIII (2009), ss. 181-194.

Kelam tarihi alanında, daha çok "tasvirî (tasvir edici) araştırma" söz konusudur. "Tasvirî araştırma", bir kavram, bir sorunun veya konu etrafındaki görüşleri olduğu gibi açıklamayı hedefler. Sorun çeşitli yönleriyle ortaya konur, üzerinde birleşilen noktalar ve ihtilaf noktaları belirlenir, farklı görüşler tespit edilir. Böylelikle, konun bilinenlerini açıklığa kavuşturarak, genellemeler yapmaya ve çözüm üretmeye zemin hazırlanır. "Tasvirî araştırma", her araştırmada vaz geçilmezdir. Bir konunun mevcut durumunu, hâl-i hazırını ortaya koymaya yöneliktir. Bu da çözüm üretmeye yönelik araştırmalar için de bir basamak teşkil eder.

Bununla birlikte, kelam tarihi araştırmaları, tartışılan görüşlere ilişkin çeşitli işaretler içermektedir. Tartışılan görüşlerin doğruluk ve yanlışlığı hakkında çeşitli yönlendirmeler yapılmaktadır.

Oysa, kelam ilminin hususiyeti, her görüşü, kendi başına ele alması, bir görüşün kendinde doğru ve yanlış olup olmadığını incelemesidir. Tartışma konusu ve farklı görüşlere ilişkin serencam araştırması ne derse desin kelam ilmi, meseleyi dayandığı deliller açısından değerlendirir. Dolayısıyla serencam araştırmasına dayanarak, kelam ilminde tek başına nihai bir hüküm verilemez. Örneğin, Mehdi, Deccâl gibi kavramların ne zaman söz konusu edilmeye başladığı, ilk kez ne zaman kitaplara girdiği, hangi hadis kitaplarında bu konuda rivayetler olduğu, son derece önemlidir. Özellikle bu konunun akliyyât yani salt akılla bilinen konulardan değil de nakille bilinen konulardan (sem'ıyyât) olması, konuyu bu açıdan araştırmayı daha önemli kılmaktadır.

Nakille bilinen konularda bir görüşün ispatı, öncelikle onun Hz. Peygamber zamanına kadar ulaşan bir konu/gündem olmasını gerektirir. Sem'ıyyât alanında bir inancın tarihinin Hz. Peygamber zamanına ulaşmadan kesilmesi, onun türedi (bid'at) olduğu manasına gelir.

Akliyyat konularında ise, bir görüşün ne zaman ve hangi etkenlerin tesiriyle ortaya çıktığı daha az önemlidir. Örneğin, kelam ilminde zat-sıfat tartışmasının ne zaman ve hangi kültür ikliminde, hangi inanç mensuplarının etkisiyle ortaya çıktığı bir açıdan oldukça önemli iken diğer bir açıdan önemli değildir.

Bu konudaki görüşlerin, iman-küfür ayrımında yer alan itakatlardan olup olmadığını tespit etme serencam çalışması önemlidir. Çünkü serencam çalışması, bir görüşün asli kaynaklardan mı yoksa dış etkenlerden mi çıktığını tespiti yardımcı eder.

Ancak, zat-sıfat ilişkisi konusundaki bir görüşün doğru olup olmadığını tespit etme, serencam tartışması fazla bir önem taşımaz. Çünkü burada görüş, akli delillere göre değerlendirilmek durumundadır.

3.1.3. Metodoloji Araştırmaları

Yol, yürümekten daha önceliklidir. Yolundan giden yorulmaz. Dolayısıyla yöntem ve esaslar konusunda araştırmalar da konu, kavram ve tarih araştırmalarından daha önemlidir. Kelam ilminde delil türleri, delillendirme/istidlal yolları gibi yöntem üzerine yapılan çalışmalar da son derece önemlidir.

Bu araştırmalar bir kelam ekolü veya mütekellim ile de sınırlanabilir.

Özdemir, Metin, “Kelâmî İstidlâlin Problematığı”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/2 (Sivas 2001), ss. 175-201.

İltaş, Davut, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakiher Yöntemi' Ayırmaşmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimname XVII* (2009/2), ss. 65 -95.

Metodoloji alanında çalışacak araştırmacıların, fıkıh usûlü alanında yeterli bilgi sahibi olması gerekir. Aksi hâlde, incelediği konuya yeterince nüfuz edemediği gibi araştırma, ilim dünyasına katkıda bulunmaktan çok onu ağırlaştıracaktır. Bu konudaki akim çalışmalara, tarihselcilik tartışmaları dikkat çekici bir örnektir.

3.1.4. Mezhepler, bir mezhebin belli konulardaki görüşleri ve sistematığı üzerine yapılan araştırmalar.

Bazen bir kelam ekolünün hususen meselelere yaklaşım şekli ve metodolojisi de incelenebilir. Böylece kelam tarihi ve metodoloji, bir araştırmada birleşmiş olur.

Genel kelam tarihi veya İslam düşünce tarihi alanında çeşitli eserler telif edilmiştir. Bugün akademik tez konusu olarak, belli bir dönemi, belli bir kelam ekolünün veya mütekellimin bu ilmin gelişmesine katkıları, araştırma konusu olarak seçilebilir. Örneğin;

Sönmez, Vecihi, “Selef Düşüncesinin Tarihi Arkapları ve Selefilik”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, S 9-10 (BİŞKEK - 2010), ss. 169-185.

Gerek klasik dönemde gerekse modern dönemde ortaya çıkmış itikadi mezhepler farklı açılardan incelenebilir. Mezhepler tarihi alanında, bunların günümüzdeki durumu ortaya koymaya yönelik interdisipliner (sosyoloji - mezhepler tarihi) çalışmalar da yapılabilir. Kelam alanında da yaşayan mezheplerin ve dinî grupların (örneğin Allah inancı, peygamber inancı, mucize ve keramet gibi) belli bir konudaki görüşlerini inceleyen çalışmalar da yapılabilir. Bu çalışmalarla bir sorunun mahiyeti ve kaynağına ilişkin bir tespit yapılabileceği gibi çözüm üretmeye yönelik önerilerde de bulunulabilir.

Ayrıca, kelimelerin doğuşuna etki eden sosyal, kültürel, siyasi etkileri konu inceleyen çalışmalar, kelam ilminde bazı tartışma konularının ve farklı görüşlerin hangi etkenlerle ortaya çıktığı ve geliştiğine ilişkin veri sunacaktır.

3.1.4. Konu Araştırmaları

Konu araştırmaları da çeşitli bakımlardan gruplandırılabilir.

Bazı konular, klasik kelam ilminde tartışılmış ve halen de güncelliğini koruyan meselelerdir.

Bazı konular, klasik kelam ilminde önemli olsa da bugün güncelliğini yitirmiş durumdadır. Bunun en bariz örneği, Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı, kelam-ı nefsi'nin işitilip işitilemeyeceği tartışmalarıdır. Bu konuda günümüzde de çeşitli araştırmalar yapmaya devam edilmektedir. Örneğin;

Türkmen, Hasan, "Kelamın Mahiyeti Bağlamında Kur'an'ın Yaratılmışlığı Sorunu", *Kelam Araştırmaları*, XII/2 (2014), ss. 335-362.

Ardoğan, Recep, "Mutezile'nin Halku'l-Kur'an Fikrinin Eş'ariyye-Maturidiyye Kelâmına Nüfuzu: Kelâm-ı Nefsi Kavramlaştırması", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, S XV (İst. 2011), ss. 125-159.

Bazı konular ise çağımızın getirdiği inanç sorunlarıdır. Kanaatimizce, özgün ve ilim dünyasına katkı denebilecek çalışmalar, bu alanda yoğunlaşmalıdır.

Konu araştırmaları bazen farklı şekilde sınıflandırılır ve sınırlandırılır. Örneğin, konu bir mezhebe veya bir kelamcıya göre ele alınabilir.

Konu belli bir dönemle sınırlanabilir.

Konu araştırmaları, "**nazarî/teorik araştırma**"lardır. Nazarî araştırma, bir soruna çözüm üretmeye yöneliktir. Temel ilkeleri ortaya konur, onlardan hareketle bilinmeyen keşfetmeye ve soruna cevap oluşturacak bilgiye ulaşmaya çalışılır. Kelam ilminde, bir meseleye ilişkin farklı görüşler ve onların dayandıkları deliller tespit edildikten sonra, bu delilleri karşılaştırılır, bir ilmî usûl ve yöntem çerçevesinde değerlendirilir. Buna bağlı olarak elde edilen bilgiler ışığında, yeni bilgiler ve görüşler ortaya konur. Örneğin, yeni ortaya çıkan ve aktüel hâle gelen itikadî bir meselede, insanların yanıt aradığı bir soruna delillere dayalı olarak çözüm üretilir veya İslam'a yönelik itirazlar cevaplanır.

Kelam ilminde meselelerin ele alınış şekli, meseleyi sübjektif boyutlarından tecrit ederek bir görüşün, delilleri açısından doğru mu yanlış mı olduğunu tartışmaktır. Herhangi bir sosyal bilimde, bir fikrin arka planında ne gibi bireysel veya

3. FIKIH İLMİNİN YÖNTEMLERİ

Modern bilimlerin tasnifinde fıkıh ilminin sosyal ve beşeri ilimler arasında yer aldığı kabul edilir. Sosyal ve beşeri bilimlerin yöntemleriyle fıkıhın klasik yöntemleri arasında ilişki kurmak fıkıh araştırmalarında yöntem kavramının daha belirgin hale gelmesine katkı sağlayabilir. Bu çalışmada, yöntem kavramının daha da belirginleşmesi umuduyla, fıkıh ilminin yöntemleri, sosyal ve beşeri bilimlerin yöntemleriyle ilişkilendirilerek sunulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde hem fıkıh usûlü ilminin klasik yöntemlerini araştırma ihtiyacının oluşması hedeflenmiş hem de yöntemler arası ilişkinin keşfi yoluyla daha geniş bir bakış açısının oluşmasına zemin hazırlanmak istenmiştir:

3.1. Hükümün Lafzından Keşfi: Tefsir ve Te'vil

Fıkıh ilmi, temel kaynaklarda (nass) mevcut olduğu kabul edilen şer'î amelî hükümü araştırır. İctihat faaliyeti olarak da adlandırılan bu araştırmalarda, hükümün tespiti öncelikle dilin imkanlarından yararlanmayı gerektirir. Bu durum, fıkıh ilminin belirli ölçüde dil unsuru üzerinde yoğunlaşmasını gerekli kılmıştır. Dil unsuru üzerinde yoğunlaşmak, anlamın dilin imkânları içerisinde tespit edilmesi ve yorumun dilin imkânları içerisinde gerçekleştirilmesinden ibarettir.

Bu yöntem, Şârî'in maksadını açık şekilde ifade etmiş olduğunu baştan kabul etmeyi gerektirmektedir. Beyan bilgi sistemine dayalı ilimlerden biri olan fıkıh ilmi, Şârî'in maksadını açıkladığını prensip olarak kabul etmiştir. Kur'an'ın, Arapça olarak indirilmiş apaçık bir beyan oluşu, dil, üslup ve içerik bakımından meydan okuyan i'cazî bu inancın temellerini oluşturmaktadır. Kitabın nazımının tevâtür yolu ile aktarılmış olması, Şârî'in iradesinin tartışmasız bir şekilde metin incelemeleri yoluyla anlaşılabilmesi hususunda güven telkin etmiştir. Bu sebeple fıkıh usûlünde doğrudan ibareden elde edilen anlamın(mantûk), ibare üzerinde akli muhakeme ile ulaşılan anlamdan (mefhûm) daha kuvvetli kabul edilmiştir.

Kur'an ile birlikte nass kavramını oluşturan sünnetin, bir bütün olarak şer'î hükümün beyanı vasfına haiz oluşunda kuşku yoktur. Fakat sünnetin söz olarak aktarılmış formu, Kur'an'ın sahip olduğu imtiyaza sahip olamamıştır. Hadis metinlerinin bütünüyle Hz. Peygamber'den duyulan lafızlarla nakledildiğini söylemek mümkün değildir. Bu sebeple sünnetin anlam olarak rivayetini yalnızca fakih raviler bakımından geçerli kabul eden usulcüler dahi, hadisin mana ile riva-

yet edildiğini bir olgu olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁶

Fıkıh ilmi, nassın anlamının dil kuralları çerçevesinde tespit edilmesi gerektiğini temel kaideler şeklinde ifade etmiştir.⁵⁷ Başlıca dil okulları arasında atıf harfleri, istisna ve şart edatlarının anlam kapsamı hakkında bazı farklı yaklaşımlar bulunmasına karşın, fıkıhçılar, şer'î hükmü dil kuralları yardımıyla tespit etmekten kaçınmamışlardır. Her şeye rağmen dil yolu ile anlamın tespitini en güvenilir yollardan biri kabul etmiştir. Örneğin, abdestte yıkanması ve mesh edilmesi gereken organları zikreden ayetin (el-Maide 5/6) bu fiilleri sırasıyla (tertip) ve birbiri peşi sıra (muvâlât) gerçekleştirmeyi farz kılıp kılmadığı hakkındaki hüküm dil kuralları ile tayin edilmeye çalışılmıştır. Ayette geçen “vav (و)” atıf edatının tertibi gerektirdiğini söyleyen mezhepler, abdest uzuvlarının sırasıyla yıkanmasını abdestin farzı kabul etmiş, bu atıf harfinin tertibi değil, yalnızca toplamı ifade ettiğini söyleyen fıkıh mezhepleri, tertibi, abdestin farzlarından biri kabul etmemişlerdir.⁵⁸ Fıkıh ilmi bu yaklaşımını, insanlar arası ilişkileri düzenleyen akitlere de yansıtmış ve çoğu sözlü olan akitlerin irade beyanı bakımından hükmünü kullanılan “siğa/kip”nin çerçevesinde tespit etmiştir.

İslam ilimler geleneğinde lafzî yorum, tefsir ve te'vil kavramları aracılığıyla görünürlük kazanmıştır.⁵⁹ Terim olarak te'vil, “nasslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak aslî mânasından alıp taşıdığı muhtemel mânalardan birine nakletmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰ Sözün varacağı manayı açığa çıkarması bakımından “tefsir” ile eş anlamlı kullanımları bulunan te'vil,⁶¹ muhtemelen Mâturîdî ile birlikte birbirinden ayrılmıştır. Mâturîdî, “tefsir sahabenin te'vil fakihleridir” şeklinde kendisinden önce yaygınlaşan bir ifadeyi esas alarak kavramları birbirinden ayırmıştır. Sonraki dönemlerde de kabul gören bu ayrımın temelini, tefsirin kesinlik ifade eden bir beyan oluşu, buna karşılık te'vilin ise, bu kesinliğe sahip olmayan bir açıklama oluşu oluşturmaktadır.⁶²

⁵⁶ Mahbûbî, *et-Telviḥ*, II, 16; Şelebî, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, 163-164; Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri*, 135

⁵⁷ "Kelamda asıl olan ma'nay-ı hakikidir (الاصل في الكلام الحقيقية)." Mecelle, md. 12;

"Ma'nay-ı hakiki müteazzir oldukça mecaza gidilir (إذا تعذرت الحقيقة يصار إلى المجاز)." Mecelle, md.

61; "Bir kelamın i'mali mümkün olmazsa ihmal olunur (إذا تعذر إعمال الكلام يُهمل)." Mecelle, md. 62

gibi kaideler

⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, I, 54-55.

⁵⁹ Birsin, "Yorumun Şer'iliği", 142

⁶⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, "Te'vil", 27.

⁶¹ Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII, 189; Omerî, *İşkaliyyetu Tarihiyyeti'n-Nassi'd-Dîni*, 93.

⁶² Mâturîdî, *Te'vilât*, 169; Yavuz, "Te'vil", 28; Taftazânî, *et-Telviḥ*, I, 275. Tefsir ilmi bakımından te'vil ve tefsir arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmak isteyen müfessirler, tefsiri, Hz. Peygam-

Bir eserde yer alan hadîslerin tahriri, hadîslerin yer aldığı ve sıhhat derecelendirilmesine tabi tutulmuş kaynakların durumu dikkate alınarak veya bu hadîsler müstakil bir sıhhat değerlendirmesine tabi tutularak yapılır.

3. HADİS ARAMA

Hadîs araştırmalarında konu ile ilgili hadîsleri tespit etme önemlidir. Aranılan hadîsi / hadîsleri arayıp bulmanın kısa yolları vardır. Hadîslerin kaynağını bulmak için isnad veya metne dair bazı bilgilere sahip olma araştırmacıya kolaylık sağlar. Bir hadîsi / hadîsleri veya bir araştırma konusu ile ilgili hadîsleri bulmanın kısa yolları şunlardır:

3.1. Metni Bilinen Hadîsi Arama

Metni bilinen hadîs / hadîsler eldeki mevcut bilgilerin durumuna göre şöyle aranır:

3.1.1. İlk Kelimesine Göre Hadîs Arama

Hadîs metninin birinci kelimesi bilindiğinde, hadîsleri harf sırasına göre düzenleyen kitaplar ile halk arasında dolaşan meşhur hadîsleri ihtiva eden kitaplara, etraf kitapları ile miftah ve fihristlere müracaat edilir.

Harf Sırasına Göre Tertip Edilen Kaynaklar: Hadîsleri harf sırasına göre tertip eden kitaplarda farklı kaynaklardan derlenen hadîslerin senetleri hafzedilmiş ve harf sırasına göre tanzim edilmişlerdir. Eğer eldeki metin hadîsin baş tarafına ait ise bu kaynaklara müracaat edilir. Hadîsleri harf sırasına göre tertip eden kitaplardan bazıları şunlardır:

el-Câmi 'u's-Sağîr, Suyûtî (v. 911); *el-Câmi 'u'l-Kebîr*, Suyûtî; *el-Mekâsîdu'l-Hasene*, Sehâvî (v. 902); *Keşfu'l-Hafâ*, 'Aclûnî (v. 1162); *Râmûzu'l-Ehâdis*, Gümüşhanevî (v. 1311); *Miftâhu's-Sahîhayn*, Tokadî (v. 1312); *Kunûzu'l-Hakâik*, 'Abdurraûf el-Munâvî; *el-Fethu'l-Kebîr*, Yûsuf b. İsmâ'îl en-Nebhânî (v. 1932) ...

İlk kelime müştak ise *Concordance (el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî)*'a da bakılabilir.

Miftahlar: Sonraki devirlerde belli kitapların hadîslerinin baş kısmını alfabetik tertiple tanzim ederek, hadîsin bölüm (kitap) ve alt başlığını (bab) eser içe-

risinde göstermeyi gaye edinen çalışmalar da yapılmıştır. Hadîsin ilk kelimesi biliniyorsa bu kitaplara da müracaat edilebilir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Miftâhu't-Tertîbi li Ehâdîsi Târihi'l-Hatîb, Seyyid Ahmed el-Ğumarî; *el-Buğye fî Tertîbi Ehâdîsi'l-Hilye*, Seyyid 'Abdulaziz el-Ğumarî; *Fihrist li Ehâdîsi Sahîhi Muslim*, Muhammed Fuâd 'Abdulgâkî (v. 1968); *Miftâhu'l-Muvatta'*, Muhammed Fuâd 'Abdulgâkî; *Miftâhu Suneni İbn Mâce*, Muhammed Fuâd 'Abdulgâkî ...

Meşhur Rivâyetleri Derleyen Eserler: Halkın dilinde hadîs olarak dolaşan meşhur rivâyetleri derleyen alfabetik eserler, aranan rivâyetin hadîs olup olmadığı, eğer hadîs ise, sahîh, hasen, zayıf ve mevzu vasıflarından hangisine sahip olduğu bilgisini verir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

el-Mekâsîdu'l-Hasene, Sehâvî (v. 902); *Keşfu'l-Hafâ*, 'Aclûnî (v. 1162); *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifi'l-Merâtîb*, Muhammed b. Derviş (v. 1276)...

3.1.2. Hadîsin İçerisinde Geçen Herhangi Bir Kelimeye Göre Hadîs Arama

Hadîsin metninde geçen herhangi bir kelimedenden hareketle hadîsi arayacak olan araştırmacı aşağıdaki kaynaklara müracaat edebilir:

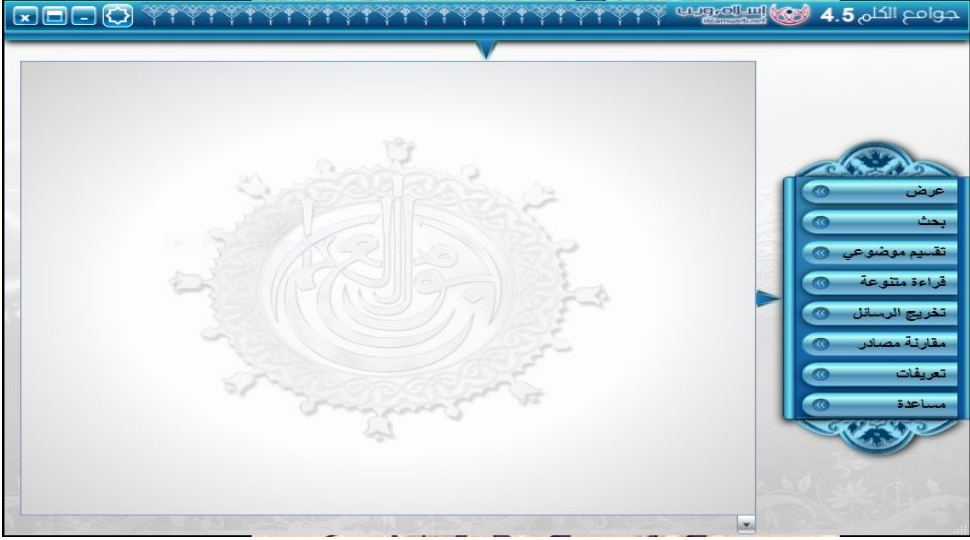
Concordance: Arapçaya çevrilmiş hâliyle "*el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*" adını taşıyan hadîs fihristi, Kütüb-i Sitt'e'ye ilave olarak Dârimî'nin Sünen'i, İmam Mâlik'in Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini ihtiva etmektedir.

Çalışmanın ilk VII cildinde hadîslere, VIII. cildinde ise senedlerin sahâbî ravileri ve hadîs metinleri içinde geçen şahıs, kabile, fırka, mezhep, din, melek, cin, şeytan, put, hayvan, şehir, ülke, dağ, göl, nehir ve diğer yer adlarıyla nisbelere yer verilmiş, Kur'an ayetlerinin geçtiği yerler gösterilmiştir. Farklı şekillerde anılan şahıs, ıstılah ve yer adları bir defa zikredilmiş, diğer yerlerde buralara atıf yapılmıştır. Eserden rahatlıkla faydalanabilmek için, I. cildinde verilen rumuzların mânâsı, kelimelerin dizilişi, hadîsin verilen kitapta bulunması gibi bilgilere göz atmak gerekmektedir. Hadîste geçen kelimeyi ararken nadir kullanılan bir kelimeyle arama yapmak hadîsi bulmayı kolaylaştıracaktır. Bir hadîs birkaç kelimedenden bakılıp da bulunmazsa aranan hadîsin Kütüb-i Tis'a'da yer almadığına hemen karar verilmemeli, başka kelimelerden aramayı sürdürmelidir.

Diğer Fihrist Çalışmaları: Hadîsin metninde geçen herhangi bir kelimedenden hareketle hadîslerin aranabileceği başka fihristler ve kullanım kılavuzları da vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

3.3. Elektronik Kaynaklarda Hadîs Arama

3.3.1. Cevâmi‘u’l-Kelim Programı

Cevâmi‘u’l-Kelim programı kurulup açıldığında ekrana yukarıdaki resimde gösterilen pencere gelmektedir. Pencerenin sağ tarafında menü tuşları yer almaktadır. Söz konusu tuşların fonksiyonları şu anlamlara gelmektedir:

عرض Aranan hadîsin baş tarafından bir veya birkaç kelimenin yazılıp taranarak okunmasını sağlar.

بحث Aranan hadîsin herhangi bir kelimesinin yazılıp çeşitli seçeneklerle program içerisinde taranarak bulunmasını sağlar.

تقسيم موضوعي Konularına göre hadîs bulmaya yarar.

قراءة متنوعة Programda yer alan eserlerin kitap gibi okunmasına yarar.

تخريج الرسائل

مقارنة مصادر Kütüb-i Tis‘a ile diğer kitaplardaki hadîslerin çeşitli açılarda (zevâid, müşterek, teferrüd) karşılaştırılmasını sağlar.

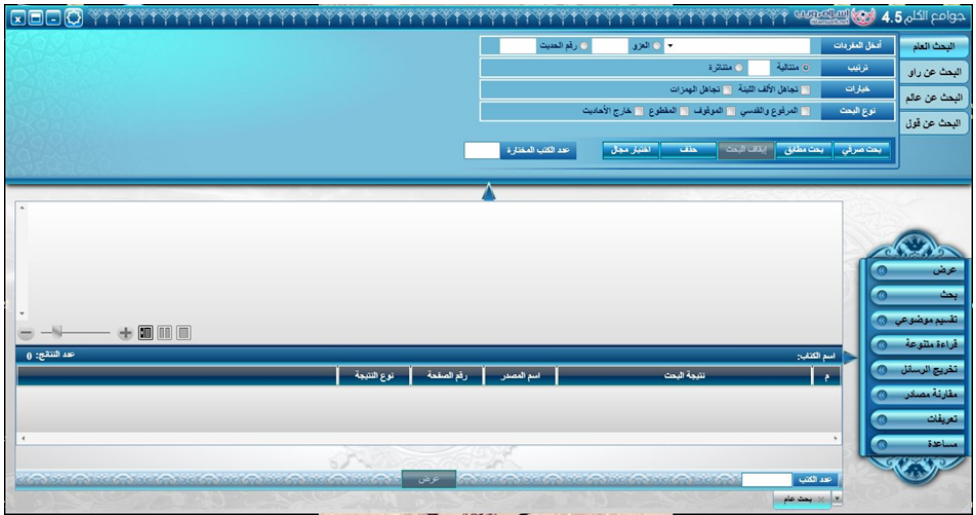
تعريفات Programda yer alan eserlere dair tanıtıcı bilgiler yer almaktadır.

مساعدة Programın Arapça olarak kullanım kılavuzu bulunmaktadır.

3.3.1.1. Metin Arama

Herhangi bir hadîs aranmak istendiğinde yukarıdaki resimde sağ tarafta yer

alan [بحث] sekmesi tıklanır. Açılan ekranda (bk.Resim 1) yazan ادخل المفردات boşluğa aramak istediğimiz hadîse ait bir ya da birden fazla kelime yazılır. Ayrıca aranmak üzere yazılan kelimelerin tertibinin sıralı olup olmaması, kelimedeki yer alan hemzenin yazılış biçimini algılayıp algılamamasına dair, hadîsin çeşidine göre merfu, kudsi, mevkuf veya maktu olduğunu ifade eden kutucuklardan isteye uygun olarak gerekli işaretlemeler yapılır. Programda yer alan bütün kitaplarda değil de sadece belli kitaplarda hadîsin taranması isteniyorsa اختيار المجال sekmesinden istenilen kitaplar seçilir. Aranılan kelimelerin birebir aynıısının bulunması isteniyorsa بحث مطابق sekmesine, türevleri isteniyorsa بحث صرفي sekmesine tıklanarak arama işlemi yapılır (bk. Resim 2).

Resim 1

Resim 2

Meselâ, من كذب diye başlayan hadîsi merfu ve kudsi hadîsler içerisinde ve programdaki tüm kitaplarda arattığımızda taranan hadîse ait sonuçların hadîs metninin altında sıralandığı ekran karşımıza gelir. Böylece hadîsin hangi kaynak-

YEDİNCİ BÖLÜM

TEFSİR ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Ahmet ÖZ

1. KONU SEÇİMİ

"Gömleğin ilk düğmesi yanlış ilikle-nince, öbürleri de yanlış iliklenir."

Lisans düzeyinde yapılan bitirme tez ve proje çalışmalarında öğrencilerimizin en çok zorlandığı hususlardan birisi konu seçimidir. Aslında öğrencinin merak ettiği bir konuyu seçmesi, çalışma motivasyonu açısından daha uygun olmasına rağmen konu seçimi, genellikle danışman hocaların önerisi doğrultusunda yapılmaktadır. Diğer yandan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında konu, öğrenci tarafından önerilmekte ve danışmanın onayıyla konu seçimi tamamlanmaktadır. Lisans tezleri için olmasa da seçilen konunun orjinal ve özgün olmasının yanında toplumun bir sorununa çözüm üretmesi ve insanlığa yararlı olması idealdir. Daha önce üzerinde pek çok defa çalışılan konuları tekrar çalışmak, Amerika'yı yeniden keşfetmek gibi bir şey olur. Bu yüzden insanlığa faydalı özgün çalışmalara yönelmek gerekmektedir.

Bir bilim insanı konu seçimi hakkında şunları söylemektedir:

Araştırmacının iyi bir konu seçebilmesi için, yemek pişirirken mutfakta olmak ne kadar önemliyse, konunun içinde olması ve araştıracağı konuyu merak etmesi de o kadar önemlidir. Dert edindiğiniz ve neden-nasıl olduğunu merak ettiğiniz bir konu üzerinde bilimsel araştırma yapmadan önce önemseniz gereken şey, konunun ilginç olması değil, onun bilime ve insanlığa yararlı olma potansiyeli olmalıdır.¹

¹ Ayşan, *İnternet Desteğinde Bilimsel Makale ve Tez Yazımı*, 101.

Tez konusu seçildikten sonra öncelikle öğrencinin seçtiği konu ile ilgili mevcut çalışmalar hakkında iyi bir araştırma yapması gerekir. Bunun için araştırmacı, kütüphane kataloglarını taramalı ve YÖK'ün tez tarama sistemine girerek konu ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tespit etmeli, bu kaynaklara ulaşım onları okumalıdır. Ayrıca akademik düzeyde yayın yapan dergilerde yayımlanmış konu ile ilgili makaleleri de incelemelidir. Daha sonra kendisine bir yol haritası belirleyerek konu ile ilgili bir taslak oluşturması ve bu taslağı danışman hocasının önerileri doğrultusunda düzenleyerek çalışmaya başlaması gerekir. Örneğin Tefsir alanında çalışma yapacak bir öğrencinin, Kur'an'da geçen "İlah" kavramı üzerine bir araştırma yapacağını varsayalım. Çalışmaya başlamadan önce bu kavram üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmasının olup olmadığını, YÖK'ün tez tarama sistemine girerek araştırması ve bu konuda yazılmış eserler varsa kütüphanelere giderek ya da elektronik veri tabanları aracılığıyla bunlara ulaşması gerekir. Ayrıca internet ortamında TDV'nin İSAM İlahiyat Makaleleri veri tabanından konu ile ilgili tarama yaparak yazılmış makale varsa onların temin etmesi ve incelemesi gerekir. "İlah" kavramı üzerinde yeterli düzeyde bir çalışma yapılmış ise **tekrara düşmemek için** bu konunun yerine başka bir konunun seçilmelidir. Eğer konu bazı açılardan incelenmiş ama yeterli ve doyurucu bilgiler ortaya konulmamışsa, ortaya konulacak farklı bakış açıları ve bilgiler mevcut ise bu konu ihtiyaç duyulan boyutuyla ele alınıp incelenmelidir.

Eğer "İlah" kavramı incelenecek ise öncelikle "İlah" kavramının lügat manasının tespiti için ilk dönemlerden başlayarak kronolojik sıraya göre günümüze kadar hazırlanmış lügatlere bakılması ve kelime manasının tespit edilmesi gerekir. Eğer tarihi süreç içerisinde "İlah" kelimesi, anlam kayması, anlam daralması ya da anlam genişlemesi gibi semantik bir süreç geçirmişse bunun tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu konuda *el-Müfradât fi Ğaribi'l-Kur'ân* gibi Kur'an sözlüklerinden yararlanılabileceği gibi *Meâni'l-Kur'ân*, *Müşkili'l-Kur'ân*, *İ'râbu'l-Kur'ân* adı altında hazırlanmış lügavi tefsirlere de bakılmalıdır. Daha sonra "İlah" kavramının Kur'an'da kaç defa geçtiği, *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân-i'l-Kerim* gibi Kur'an fihristlerinden ya da elektronik ortamlara aktarılmış eserlerden ve veri tabanlarından araştırılarak tespit edilmelidir. Bundan sonra, "İlah" kavramın, geçtiği ayetlerde hangi bağlamda, hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilip, bunların farkları ortaya konulmalıdır. Bütün bunlar yapıldıktan sonra elde edilen veriler belli alt başlıklar altında tasnif edilerek yazılmalıdır.

2. KAYNAK TARAMALARI VE OKUMA

Bir tez veya proje hazırlamak için yapılması gereken en önemli işlerden birisi ‘**kaynak ön-taraması**’dır. Kaynak ön-taraması ile tez veya proje konusunun seçimi birbiriyle yakından ilişkilidir. Zaman zaman konu başlığının çekiciliğine kapılan öğrenciler, o konuda yeterli kaynak olup olmadığını araştırmadan bir konunun içine dalmakta ama yeterli materyal bulamadığı için sonuca ulaşamayıp konuyu bırakmakta ve bütün çalışması sonuçsuz kalabilmektedir.

Aslında kaynak ön-taramasının ana amacı, araştırılacak konu hakkında genel bir bilgiye ulaşmak ve konunun hangi yönden ele alınacağını belirlemektir. Konunun sınırları belirlendikten sonra taslak olarak ana ve alt başlıklar ortaya konulur.

Kaynak ön-taraması için zaman ayırmak, bazılarınca, gereksiz ve zaman kaybı olarak görülebilir. Buna karşın yetersiz kaynak taraması ve ön-araştırma, daha sonra gelen yazma süresini uzatabilir. Bu nedenle konunun analizi yapılarak o konu hakkında az çok bir fikir sahibi olunması ve her ayrıntı için ihtiyaç bulunan yeterli bilgi kaynaklarının mevcut ve ulaşılabilir olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Ayrıca bu kaynaklardan elde edilecek verilerin orijinal ve yararlı bir sonuca ulaştırıcı yeterlikte bulunup bulunmadığı da önemlidir. Bu yeterlilikleri görmeden konu seçimine karar verilmemelidir.²

Konu belirlendikten sonra seçilen konu ile ilgili kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddesi gibi taramalar yapılmalıdır. Tarama sonucunda elde edilen materyaller dikkatlice okunmalı araştırma yapılan konu ile ilgili olan kısımların altı çizilmelidir.

Okumanın süresi iyi ayarlanmalıdır. Zihni fazla yoran okuma faaliyetleri bıkkınlık getirir.³ Daha sonra altı çizilen kısımlar konunun hangi alt başlığına uygun ise ona göre tasnif edilmelidir. Yapılan tasnif sonucunda ya elde edilen bilgiler doğrudan bilgisayarda araştırmanın yazılması için oluşturulan dosyaya kaydedilmeli ya da bilgi kartlarına elle yazılarak arşivlenmelidir.⁴

Bilgisayar kullanımının yaygınlaşmış ve depolama aygıtları ve imkânları gelişmiş, çeşitlenmiştir. Bilgisayarda yazılan bilgilerin virüs gibi çeşitli teknik sorunlar nedeniyle kaybolma ihtimaline karşılık, flash disk, harici disk, cd, dvd

² Aslan, *Bitirme Projesi Yazım Klavuzu*, 12.

³ Ertuğrul, *Bilimsel Çalışmalarda Yeni Teknikler*, 52.

⁴ Elle yazmanın hafızayı daha kuvvetli tuttuğu da söylenmektedir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TARİH ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Halit ÇİL

1. TARİH İLMİ

1.1. Tanım

“Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü ve onların yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemişti.” (Mü’min 40/82.)

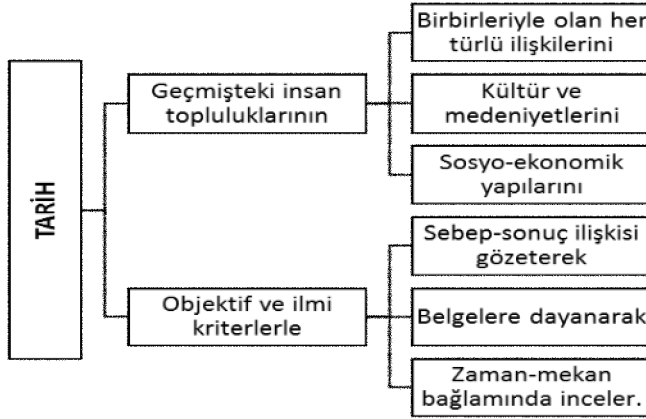
Tarih,¹ en basit ifadeyle "geçmişin bilimi" olarak tarif edilmiştir. Ancak bu, eksik bir tariftir. Fransız Annales Okulu kurucularından Marc Bloch, "zaman içinde insanlarla ilgili bilim"² şeklinde mana vermiştir. Amerikalı tarihçi Turner ise tarihi, "geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan, tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar", Ariel ve Will Durant ise kolayca yorumlanacak bir şey olarak görmedikleri tarihi "geçmişte olan hadiseler hakkındaki belgelerin

¹ Sâmi dillerinden Akkadca’da, Sâbiî dilinde, Habeşçe’de ve İbrânice’de “kamer, şehîr (ay), zaman” veya “ayı görmek” anlamlarındaki yareah / yerah kelimesinden Arapça’ya erreha / verraha şeklinde geçen fiilden türeyen târîh (te’rîh) “aya göre vakit tayin etmek, bir olayın meydana geldiği günü ve yılı, bunların rakamla yazılışını, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tesbit etmek” gibi çok geniş mânalara gelmektedir. Batı dillerindeki karşılığı Yunanca istoriadan türetilen historia, histoire, history’dır... Tarihî malzemenin insanı terbiye etmek ve ona sünnetullahı öğretmek maksadıyla kullanıldığı Kur’an’da tarih karşılığında “Allah’ın günleri” (İbrahim 14/5; el-Câsiye 45/14) “kasas”, “nebe/enbâ”, “haber/ ahbâr” ve tarihî olay için “hadîs” kelimeleri kullanılmıştır. (Fayda, “Tarih”, DİA, 40/30)

² Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, 69.

verileri" şeklinde tarif ederler. Fernand Braudel de tarihi, "bütün tarihlerin toplamı, geçmiş, hal ve gelecekteki meslekî kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi" olarak görür. Ona göre, her günlük olay, değişik menşeli ve ritimli hareketleri bir araya getirir. Bugünün zamanı dünden, daha evvelden, çok eskilerden kaynaklanır. Tarihî zaman, geri çevrilemez ve dünyanın dönüşüyle aynı ritim içinde akar.³

Tarih; geçmişteki insan topluluklarının birbirleriyle olan her türlü ilişkilerini, kültür ve medeniyetlerini, sosyo-ekonomik yapılarını, objektif ve ilmi kriterlerle belgelere dayanarak, sebep-sonuç ilişkisi ve zaman-mekân bağlamında inceler. Geçmiş, Türk Dil Kurumu Sözlüğündeki manalarından birini alıp, “arkada kalan hayat” olarak tanımladığımızda, geçmiş ve şimdinin birbirinin ayrılmaz parçası, birlikte bir bütün oldukları anlaşılacaktır.

Bernheim’e göre tarih ilmi; insanların zaman ve mekân çerçevesinde meydana getirdikleri olayları, bunların toplumsal bir vücudun fertleri sıfatıyla yaptıkları fiillerinde aileden devlete kadar oynadıkları rolleri ve önemlilikleri tespit edilen maddi-manevi etmenleri sebep-sonuç çerçevesinde tetkik ve tasvir eder.⁴

Tarih; fert ve toplum olarak insanlığın geçmişinden ve insanların meydana getirdikleri maddi ve manevi değerlerden bahseden bir ilimdir. Bütün halleri ile insanlığın geçmişini, meydana getirdiği maddi ve manevi eserleri konusu içine alır. Geçmişteki insan topluluklarının yaşayışları, kurumları, düşünceleri, meydana getirdikleri maddi-manevi eserler tarihin ilgi alanına girer. Bir toplumun, bir insanın, bir kurumun, bir düşüncenin, bir sanatın, bir ilmin, bir eşyanın veya sa-

³ Farklı yazarların tarih tanımları için bk. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usül*, 1-2.

⁴ Togan, *Tarihte Usül*, 7-8.

2. TARİH ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

“Akıl sahibi bir topluluk için, biz o beldeden geriye apaçık bir âyet (harabe) bırakmışızdır.” (Ankebût 29/35)

2.1. Tarih Araştırma Süreci

Tarihi bir olay, süreç veya dönem hakkında araştırma yapılırken, genel olarak şöyle bir yol izlenebilir:

Tarihçi bunları yaparken;

- Objektif olmalı,
- Olayın geçtiği yer(ler)de araştırma yapmalı,
- Sebep-sonuç ilişkisi kurmalı,
- Bütün belgeleri değerlendirmeli,
- Yer ve zamanı tespit edip belirtmeli,
- Günümüz değer yargılarıyla yargılamamalı,
- Belgelendirmeye dikkat etmelidir.

Herhangi bir tarihi olayı araştırma sürecinde vigizm (whiggism) ve anakronizm (anachronism)’den kaçınmak gerekir.

Vigizm; bugünün kavramlarını geçmişe taşımak; geçmişi, bugünü verecek biçimde inşa etmek, geçmişte bugünü kurgulamak demektir. Bu yanlıştan kur-

tolmak için kavramların delaletlerinin o günkü, yani tarihî bağlamlarındaki medullerini göz önünde bulundurmak gerekir. Tarihî bir vakıa, onu gözlemleyen kişiden bağımsız değildir; benzer biçimde kişi de gözlemlediği tarihî vakıadan kopuk değildir; tersine her iki unsur birbirini etkiler; bu çift yönlü etkinin ortaya koyduğu terkip, tarihî bilgi'dir. Tarihî vakıaya yönelik tahriften korunmak için yapılması gereken, ana ilkeye uymak, yani tarihî bağlama giderek vîgizme karşı dikkatli olmaktır.³³

Anakronizm; tarih yanılığı demektir. Tarihsel olay veya durumların gerçekte meydana geldikleri tarihsel zamanın dışında, değişik zaman dilimlerinde gerçekleşmiş olan olay veya durumlarla birlikte düşünülmesi; tarihsel olarak farklı dönemlerde meydana gelmiş olan olayların aynı zaman diliminde meydana gelmiş gibi ele alınıp değerlendirilmesi.³⁴ Bağlamından koparılıp güncele getirilen tarihi bilgi veya tarihe yamanmaya çalışılan güncel bilgi, bizleri yanlış sonuçlara götürecektir.

2.2. Tarih Yazıcılığı Türleri

2.2.1. Yazılış Tarzı Bakımından

Tarihî eserler, yazılış tarzlarına göre farklı gruplara ayrılarak incelenir. Bunlar aşağıda ayrı ayrı anlatılacaktır.

Hikayeci (Rivayetçi) Tarih

Rivayetçi tarih, olayları felsefi veya başka bir yönden tetkikle ve sistemleştirmekle uğraşmayan, doğrudan doğruya rivayet yahut hikaye eden eserlerden ibarettir.³⁵ Genellikle tarihçiliğin de başlangıç usulü kabul edilir.

Öğretici (Pragmatik) Tarih

Tarihi olayları öğrenerek faydalı bir netice çıkarmak gayesini takip eden eserlerdir. Bu usulde tarih yazanlar bilhassa tarihî şahsiyetlerin hayatını tavsife

³³ Fazlıoğlu, “*Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri*”, 1-2.

³⁴ Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, <http://omer-demir.net/sosyal-bilimler-sozlugu/>

³⁵ Bunun en önemli örneği, Herodot tarihidir. Hikayeci tarihin mümessili olan Herodotos'dan sonra da sadece olayların cereyan tarzlarını anlatan, fakat tarihlerini de verdikleri için onları hikâye sınıfına girmekten kurtaran tarz tarihçilik daha uzun asırlar devam etmiştir. Roma'da, ortaçağ Avrupası ve İslâm dünyasında da vakayiname türü eserler hep bu yöntemle kaleme alınmışlardır. Böylece, ne olayların sebeplerine, ne aralarındaki münasebete, ne de neticelerine yer verilmiş; muhakeme ve tenkit unsuru çalıştırılmamıştır. Ekseri İslam kronikleri, mesela Taberi, İbnu'l-Esir, İbn Kesir gibi müelliflerin eserleri bu grupta yer alır. (Togan, *Tarihte Usûl*, 3; Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 6)

EK 1: DOKTORA TEZ PROJESİ⁴

1. TEZİN ADI

Tezin adı, konuyu açıkça belirtmeli; çok uzun olmadığı gibi içeriğinin ne olduğunu belirsizleştiren genel bir adlandırma da olmamalıdır. Gerekirse teze alt başlık konulmalıdır. Tezin adı, araştırma geliştikçe değiştirilebilse de önceden iyi tespit edilmelidir; çünkü o, araştırmacı için bir yol haritası teşkil eder.

Dikkat!

Tez kitap olarak yayımlanırken edebî ve ticari bir başlık seçilebilir. Ancak, ilmî bir araştırma olarak tez ve makale başlıklarında edebi ve ticari bir dil, devrik cümle ve edebi sanatlar kullanılamaz. Örnek:

Tezin orijinal adı	Kitap olarak yayımlandığı adı
<i>Hz. Ömer'in Liderliği (Şahsi ve Siyasi Yönleriyle Halife Ömer b. Hattab)</i>	<i>Ömer'ini Arayan Yüzyıl</i>

2. TEZİN KONUSU, KAPSAMI VE SINIRLARI

Tezde hangi konunun araştırılacağı, açıklanmak ve çözüm bulunmak istenen problemin ne olduğu bu bölüme yazılır. Konuyu daha anlaşılır duruma getirmek için ek açıklamalar yapılır.

Başka bir ifadeyle, araştırmacıyı harekete geçiren ve tezi hazırlamasına neden problemin ne olduğu; tezde konunu hangi açıdan ne gibi boyutlarıyla ele alınacağı belirtilir. Tarihsel, teorik; bireysel, toplumsal; amelî- itikadî; kelam, fıkıh, hadis vb. ilimlerden hangisi açıdan ele alınacağı ifade edilir. Örnek:

Hz. Ömer'in hayatı, davranışları, konuşmaları ve icraatlarına ilişkin tarihsel verilerden hareketle onun kendinden sonrakilere de model oluşturabilecek kişisel gelişim, karakter, devlet adamlığı ve liderlik yönü, tezin konusunu oluşturmaktadır.

Kapsam ve sınırlılıklar sadedinde de tezin neleri kapsayacağı ve ilgili görün-

⁴ Bu bölüm, farklı üniversitelerin tez öneri formlarından ve Halit ÇİL'in doktora tez projesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

veri toplama tekniklerinin izleneceği açıklanır. Temel islam ilimlerinde araştırmalar, çoğunlukla nazarîdir. Bu nedenle de yazılı kaynaklardan konuyla ilgili veriler toplanır. Bu veriler, ayet ve hadis metinleri, bunlara ilişkin lügat bilgisi, tefsir, tevîl ve şerhler, içtihatlar ve istidlaller olabilir.

Yapılacak literatür taraması anlatılır. İslam ilimlerinin bazısı klasik kaynaklar bazısı da yeni araştırmalar olmak üzere muazzam bir kaynak zenginliği vardır. Bu nedenle hangi kaynaklara neden öncelik verileceği açıklanır.⁵ Örnek:

Veriler kaynak tarama metoduyla elde edilecektir. Öncelikle temel İslam tarihi kaynakları olmak üzere, konuyla ilgili günümüz eserleri de taranarak elde edilen veriler, modern bakış açısıyla değerlendirilecektir. Kişisel gelişim, liderlik ve yönetimle ilgili günümüz çalışmaları ışığında, sentezleme çalışmaları yapılabilmektedir.

6. VARSAYIMLAR

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin oturtulduğu araştırma soruları veya varsayımlara yer verilir. Örnek:

Modern zamanlarda ön plana çıkan “liderlik modelleri”nin, isim olarak olmasa da içerik olarak İslam tarihini şekillendiren kişilerde son derece net olarak görüldüğü söylenebilir. Halife Ömer’in icraatlarına bakıldığında farklı liderlik modellerini son derece mükemmel şekilde doldurduğu görülür.

Varsayım 1: Hz. Ömer’in aslında birçok liderlik modelinden harmanlanmış davranış örnekleri gösterdiğine şahitlik edilir.

Hz. Ömer’in hayat çizgisi, ihtida, kişisel gelişim ve olgunlaşma açısından dikkat çekicidir. Onda bir tarafta Cahiliye âdetlerine boyun eğme, fakat bunun yanında bireysel onurunu koruma; diğer tarafta hilafetinde gerçekleştirdiği reform ve yeniliklerle birçok liderlik özelliklerini taşıma gerçeğine şahit olmaktayız. Aslında İslam’ın insanlarda meydana getirdiği değişim, tüm zamanlar boyunca geçerlidir.

Varsayım 2: Hz. Ömer’in hayat çizgisi, İslam’ın insanın inanç, eylem ve yaşam tarzında meydana getirdiği değişimin ve kişisel gelişimin somut bir tezahürüdür.

Varsayım 3: Her bir birey, kendi hayatının lideri olup onu en güzel ve ideal

⁵ Din bilimleri alanında, uygulamalı tezlerde, gözlem, görüşme, örnek olay incelemesi vb. tekniklerden hangilerinin neden seçildiği gerekçeli olarak yazılır. Toplanan veriler ve uygulanacak istatistiksel işlemler ve gerekçeleri hakkında bilgi verilir.

şekilde yönetme gerekliliği”, Halife Ömer’in liderlik modelinde somutlaşır.

Hz. Ömer döneminde, Yahudilere ve genel olarak Gayri Müslimlere yapılan muameleler İslam’ın hoşgörüsü ve adalet yönünü yansıtmaktadır. Yüzeysel veya taraflı değerlendirmelerle özellikle Yahudilere uygulanan sürgünün karanlıkta kalan yönleri, bu tezde açıklığa kavuşturulacaktır. Hz. Ömer’in uygulamalarının hukuki, sosyolojik, siyasi ve idari gerekçeleri de ortaya çıkacaktır.

Varsayım 4: Günümüz liderlik modelleri ve kişisel gelişim çalışmaları çerçevesinde incelenecek olan Hz. Ömer ve onun dönemi, modern zaman insanları için ufuk açıcı veriler sunacaktır.

7. TEZİN ANA PLANI

Burada konu ile ilgili bilgilerin verildiği kısa bir girişin ardından tezin taslağı yani planlanan “İÇİNDEKİLER” bölümü, bölüm başlıkları ve alt başlıklar olarak yer alır.

Tez için önerilen “taslak plan”, araştırma sürecinde gelişecek ve değişecektir. Ancak, araştırmada konu ve amaç kaymasının önüne geçmeyi sağlamak için bir yol haritası niteliğindedir.

Dikkat!

Okumalarınız ve araştırmalarınız esnasında taslak planı tekrar tekrar inceleyin. Böylelikle, hem yol haritanıza uygun olarak ilerlersiniz hem de taslak planı amaç açısından daha uygun ve daha sistematik hâle getirirsiniz.

Örnek bir taslak plan:

ÖNSÖZ

GİRİŞ

A- TEZİN AMAÇ, KAPSAM, METODOLOJİ VE KAYNAKLARI

B- GENEL OLARAK LİDERLİK

1. Kavram ve Tanım
2. Lider-Yönetici Farkı

C- LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

1. Klasik Yaklaşımlar
  - 1.1. Özellikler Yaklaşımı (Traits Approach)
  - 1.2. Davranışsal Yaklaşım (Behavioral Approach)
    - 1.2.1. Ohio State Üniversitesi Araştırmaları